

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра загального і слов'янського мовознавства

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – магістр

на тему:

**СЛОВОТВІРНІ ТИПИ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ
ПРИЗВИЩ, ПОХІДНИХ ВІД ВЛАСНИХ ОСОБОВИХ НАЗВ:
ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Виконала:

студентка Степурко Олена Сергіївна

Керівник Вербич С. О, доктор філологічних наук

Рецензенти: Габорак М. М., кандидат філологічних наук;

Редьква Я. П., кандидат філологічних наук

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____ «__» _____ 20__ р.

Київ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ОНОМАСТИЧНОГО КЛАСУ ПРИЗВИЩ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ.....	7
1.1. ПРИЗВИЩЕ ЯК МОВНЕ ЯВИЩЕ	7
1.2. СТАНОВЛЕННЯ І ЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА ПРИЗВИЩЕ	11
1.3. СТАНОВЛЕННЯ І ЗАКРІПЛЕННЯ КЛАСУ ПРИЗВИЩ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ	15
РОЗДІЛ 2. СЛОВОТВІРНІ ТИПИ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ, ПОХІДНИХ ВІД ВЛАСНИХ ОСОБОВИХ НАЗВ	24
2.1. Прізвища, утворені суфіксальним способом.....	25
2.1.1. Прізвища, утворені від повних форм особових імен	26
2.1.2. Прізвища, утворені від варіантів особових імен	31
2.1.3. Прізвища, утворені від андронімів	36
2.2. Прізвища, утворені лексико-семантичним способом.....	37
2.2.1. Прізвища, утворені від повних форм особових імен	37
2.2.2. Прізвища, утворені від варіантів імен	39
РОЗДІЛ 3. СЛОВОТВІРНІ ТИПИ СУЧАСНИХ ПОЛЬСЬКИХ ПРИЗВИЩ, ПОХІДНИХ ВІД ВЛАСНИХ ОСОБОВИХ НАЗВ	43
3.1. Прізвища, утворені суфіксальним способом.....	43
3.2. Прізвища, утворені лексико-семантичним способом.....	49
3.2.1. Прізвища, утворені від повних форм особових імен	49
3.2.2. Прізвища, утворені від варіантів особових імен	50
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ	57

ВСТУП

Власні особові назви, або антропоніми, становлять вагому частку словникового складу кожної мови. Імена, прізвища, імена по батькові, прізвиська є необхідними елементами людського спілкування і, крім цього, містять важливу інформацію про побут, вірування, історію та культуру народу, до якого вони належать.

Пояснення власних особових назв із погляду їх походження, розвитку, будови завжди цікавило людей. У цьому контексті важливо розмежовувати аматорські спроби витлумачити той чи той антропонім і наукову інтерпретацію. Одним із аспектів аналізу власних особових назв є з'ясування їхньої словотвірної будови. Дериваційна структура антропонімів – об'єкт зацікавлення багатьох дослідників, які особливу увагу звертають на словотвірні моделі прізвищ. Такий інтерес цілком обґрунтований, адже прізвище – це такий різновид власних особових назв, який упродовж усього життя супроводжує і конкретну людину, і членів її родини.

Виникнення і становлення класу прізвищ у слов'янських мовах відбувалося впродовж тривалого часу. Досліджуючи це питання, важливо розуміти, що в слов'янських народів був період функціонування двочленних особових назв і період стабілізації та закріплення прізвищ як незмінних і спадкових назв. На думку М. Л. Худаша, в Україні протягом XIV–XVIII ст. побутування прізвищевих назв було загальнопоширеним явищем [47, с. 40]. Проте це не означає, що прізвища на той час уже були сформовані. Цей онімний клас мав певну соціальну диференціацію. Прізвищеві назви закріпилися насамперед серед високих верст суспільства, адже саме вони першими відчували потребу в появі спадкових назв, які допомагали б їхнім нащадкам зберігати титули та володіння батьків.

Становлення класу прізвищ передбачало їх юридичне закріплення. Період правового оформлення прізвищ в Україні та в сусідній Польщі припав на той час, коли ці країни були поділені між двома державами – Австрійською, згодом Австро-Угорською, та Російською імперіями. Так, в Австро-Угорській імперії

офіційне закріплення прізвищ пов'язують із патентом цісаря Франциска І (1805 р.), у якому зазначалось, що кожен житель країни повинен мати власне прізвище. У Російській імперії це відбулося пізніше, у 1826 р. Тут уживання прізвищ регулював «Новий цивільний кодекс» [47, с. 98]. Отже, про завершення формування класу прізвищ можна говорити лише після появи юридично закріплених спадкових іменувань.

Відомі різні підходи щодо аналізу словотвірних особливостей українських прізвищ. Зокрема, П. П. Чучка виділяв три способи, за якими творять ці власні особові назви: семантичний, морфологічний і синтаксичний [48, с. 26]. Ю. К. Редько виокремлював прізвища іменникового та прикметникового типів, пропонуючи окремо розглядати словотвір цих двох груп [36, с. 81]. М. Л. Худаш розрізняв антропонімі, антропонімно-апелятивні й апелятивні прізвища [46, с. 100]. Як відомо, структурні особливості власних назв, які функціонують на певній мовно-етнічній території, найкраще розпізнати, порівнявши їх із відповідними назвами, що побутують у генетично споріднених народів, наприклад: українські й польські.

З огляду на те що українці й поляки тривалий час проживали в межах однієї держави, що, безперечно, позначилося на їхньому словникові, важливо порівняти словотвірні типи українських і польських прізвищ, виявивши їхні спільні та відмінні риси.

Об'єктом дослідження в нашій праці є українські й польські прізвища, похідні від різних особових імен, а його **предметом** – аналіз їхньої словотвірної структури.

Методологічну й теоретичну основу магістерської роботи становлять праці українських та зарубіжних дослідників у царині антропоніміки. Так, українські прізвища були об'єктом вивчення С. П. Бевзенка [16], Б. Б. Близнюк [18], С. В. Вербича [19], В. О. Горпинича [21], І. М. Желєзняк [24], М. А. Жовтобрюха [25], Ю. О. Карпенка [26], Л. Т. Масенко [29], О. Д. Неділька [31], Ю. К. Редька [36], М. Л. Худаша [46, 47], П. П. Чучки [48, 49] та ін.; польські прізвища – С. Гжибовського [2],

К. Римута [8], К. Сковронек [9], В. Курашкевича [4], А. Чешлікової [1], В. Шульовської [12] та ін.

Мета роботи: систематизувати, описати та проаналізувати словотвірні особливості прізвищ, утворених від власних особових назв, у польській та українських мовах.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання **таких завдань:**

- з'ясувати особливості становлення ономастичного красу прізвищ у сучасних слов'янських мовах;
- класифікувати словотвірні типи прізвищ, утворених від власних особових назв в українській та польській мовах;
- виявити дериваційні особливості сучасних українських прізвищ, похідних від власних особових назв;
- схарактеризувати словотвірну специфіку сучасних польських прізвищ, похідних від власних особових назв;
- порівняти дериваційні типи українських і польських прізвищ, мотивованих власними особовими назвами.

У дослідженні послуговуємося такими загальнонауковими й лінгвістичними **методами:** методом спостереження за мовним матеріалом, описовим і порівняльно-історичним методами.

Наукова новизна магістерської праці полягає в тому, що вперше в українському назвознавстві систематизовано, схарактеризовано та порівняно словотвірні типи прізвищ, утворених від власних особових назв, в українській та польській мовах. Це розкриває перспективи для подальшого вивчення й порівняння словотвірних типів прізвищ, утворених від власних особових назв, у різних слов'янських мовах.

Матеріалом для дослідження слугували українські та польські прізвища, утворені від власних особових назв, почерпнуті зі спеціальних словників (Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: у 2 т. – Львів, 2007; Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний

словник. – Львів, 2005) та інтернет-ресурсу (Nazwiska Polskie, URL; <https://nazwiska-polskie.pl>).

Практичне значення одержаних результатів. Результати проведеного дослідження розширюють наукові орієнтири вивчення словотвірних типів прізвищ в українському та польському мовознавстві. Матеріали магістерської роботи можуть бути використані для створення посібників з української та польської лексикології, а також спецкурсів із ономастики, зокрема антропоніміки.

Структура й обсяг роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списків використаної літератури та джерел.

РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ОНОМАСТИЧНОГО КЛАСУ ПРІЗВИЩ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ.

1.1. ПРІЗВИЩЕ ЯК МОВНЕ ЯВИЩЕ

В онімному просторі кожної мови важливу роль відіграють антропоніми, тобто власні особові назви, адже саме вони супроводжують людину впродовж усього її життя. До них відносять особові імена в офіційній (повній), неофіційній (короткій), зменшено-пестливій (демінутивно-меліоративній), агументативно-пейоративній формах, а також імена по батькові, прізвища, прізвиська, криптоніми. Особливе місце серед антропонімів посідають прізвища.

Кожне прізвище – це слово, що виникло за певними мовними законами, а отже, є об'єктом вивчення лінгвістики, зокрема етимології (кожне прізвище має історію свого походження), орфографії (особливості правопису різних типів прізвищ), словотвору (прізвища мають особливу будову), морфології (специфічні форми відмінювання прізвищ), синтаксису (прізвище вступають у синтагматичні зв'язки, у багатьох випадках є членами речення). Тому сумнівів щодо того, що прізвище є мовним явищем, не виникає.

Прізвище відрізняється від інших мовних одиниць тим, що не має лексичного значення. П. П. Чучка зазначає, що прізвище має асемантичний характер, тобто воно не може характеризувати денотата, а лише називає родину та індивідуалізує її серед низки інших родин [49, с. 5]. Проте це не означає, що так було завжди. Первісно прізвище мало свою семантику, тобто воно має так зване етимологічне значення. Наприклад, людина із сучасним українським прізвищем *Швець* сьогодні може не мати жодного стосунку до цієї професії. Так само, як і особи з прізвищами *Андруйчук*, *Павлюк* чи *Тихончук*, не обов'язково є синами *Андрія*, *Павла* і *Тихона*. Таким чином, прізвище мало певне лексичне значення в період свого створення, але згодом утратило його.

П. П. Чучка, спостерігаючи за способами називання, визначав, що в період закріплення прізвищ, кожне з них відповідало на певне запитання.

Зважаючи на це, можна виокремити групи прізвищ за ономасіологічною характеристикою. Зокрема, дослідник виділяє такі запитання:

1. Чиїм сином був засновник цього роду (*Бабійчук, Омелянчук, Панасюк, Тихончук, Шевчук*)? Ці прізвища первісно мали патронімну ознаку, яка тепер зникла. Варто зауважити, що в східно- і південнослов'янських, а також у прибалтійських народів патронімність виражають за допомогою суфіксів, а в інших народів Європи – через безсуфіксні утворення.

2. Яку зовнішність та які внутрішні характеристики мав засновник роду, найменований цим прізвищем (*Лисий, Мерзляченко, Мудрий, Перебийніс, Рудий, Ситий, Чорненький, Швидкий*)?

3. Звідки він був родом або звідки переселився (*Бесараб, Дніпровський, Дунайський, Канівець, Коломієць, Прилуцький, Степовик, Уманець, Чорноморець*)?

4. Яку мав професію або фах (*Гонтар, Гончар, Коваль, Кушнір, Лимар, Мельник, Мірошник, Музика, Олійник, Пасічник, Рибак, Свиначук, Ткач, Швець, Шинкаренко, Шкляр*)?

5. До якого соціального стану належала, а також чим володіла відповідна особа? (*Атаманенко, Гайдамака, Осауленко, Полупан, Шляхтиченко*)?

6. Який статус у сім'ї мав найменований тим чи тим прізвищем? (*Безбатченко, Годованець, Приймак, Притула, Свояк, Сирота, Третьак, Удовиченко*)?

7. У яку життєву ситуацію втрапив, яку пригоду пережив? (*Погорілий, Шмигаль*) [49, с. 13].

Ю. К. Редько також указував на асемантичний характер прізвищ, уважаючи, однак, що їхні твірні основи під час деривації мали своє значення, відповідно до якого виокремлює чотири основні типи прізвищ: 1) ті, які утворилися від імен; 2) від назви за походженням або місцем проживання; 3) від назви соціального стану, професії чи заняття; 4) від індивідуальної ознаки (фізичної чи внутрішньої властивості) найменованого відповідним прізвищем [36, с. 9].

Твірні форманти також спочатку мали своє словотвірне значення. Із цього приводу П. П. Чучка зазначав, що в період формування нинішніх прізвищевих назв багато суфіксів виражали певну семантику, наприклад, суфікси *-ик*, *-ець* виражали здрібнілість, *-ан*, *-ун* – атрибутивність [49, с. 8]. З плином часу ці суфікси втрачали своє первісне значення і виражали тільки прізвищеву семантику.

М. Л. Худаш зауважував, що відад'єктивні оніми на зразок (*Василь*) *Сліпий*, (*Микола*) *Лисий*, (*Марія*) *Худа* стали прізвищами лише тоді, коли втратили можливість характеризувати людину й перетворилися на спадкові назви, які переходили на нащадків [47, с. 87]. Отже, характерною ознакою прізвищ є те, що вони спадкові й передаються від покоління до покоління.

Прізвище в мові виконує лише номінативно-ідентифікаційну функцію і слугує для розрізнення та розмежування осіб, не надаючи їм квалітативної характеристики; вказує на людину, не акцентуючи на рисах її характеру чи зовнішніх ознаках.

Здебільшого дослідники вказують, що основна особливість прізвища – спадковість. Звісно цей факт важко спростувати, проте, на нашу думку, спадковість не можна вважати базовою ознакою кваліфікації прізвища. Це зумовлено тим, що вона характерна також і для прізвиськ. Наприклад, доволі часто вуличне прізвисько ставало спадковим і закріплювалося за цілою родиною, але не набувало статусу прізвища. П. П. Чучка для розрізнення прізвиськ і прізвищ пропонував застосовувати два критерії: хронологічний і функційний. На його думку, формальних ознак для визначення відмінностей між цими двома поняттями недостатньо. Основним критерієм при цьому має бути саме функційний, адже прізвище і прізвисько здебільшого відрізняються своїми функціями [49, с. 15].

М. Л. Худаш, окрім спадковості, виокремлював іще й такі ознаки прізвищ, як номінативно-ідентифікаційна функція, денотативний характер, а також функціонування поза мовною системою. Водночас прізвище повинно мати офіційний характер, із народнопобутового вжитку перейти у сферу

адміністративно-урядового називання й закріпитися як незмінна спадкова особова назва [47, с. 96].

П. П. Чучка, досліджуючи прізвища, наголошував на таких ознаках цих антропонімів: **глобальних** (які притаманні будь-якому суспільству, незалежно від того, у якому етнічному середовищі вони виникли і яку національну спільноту обслуговують сьогодні), **національних** (властиві лише прізвищам одного народу або кільком спорідненим народам) і **регіональних** (характерні для певного регіону або етнічної групи, а не для народу в цілому) [49, с. 12].

Серед **глобальних** ознак мовознавець виокремлював такі:

- юридична обов'язковість: прізвище – це обов'язковий знак, який повинен мати кожен громадянин і який має бути зафіксований у всіх його офіційних документах;

- родинна спадковість: прізвище – це багатопокілнєвий знак, який передається спадково від голови родини до його дітей (цей процес регулює сімейне право кожної держави);

- часова стабільність: кожне прізвище закріплюється за родиною, і жоден із її нащадків не може самовільно й безпідставно замінити його на будь-яке інше. Саме ця ознака прізвища виражає зв'язок між поколіннями;

- мінімальне звукове варіювання: кожне прізвище має сталий набір фонем, кожна держава піклується про їхню сталість. Іноді допускають варіювання звукового складу. В Україні, зокрема, це можливо під час визначення родової належності особи (наприклад: прізвище чоловіка *Білий*, а жінки – *Біла*, прізвище батька *Яцків*, а його дочки – *Яцова* тощо), а також тоді, коли цього вимагають морфонологічні закони мови: обов'язкове чергування голосних або приголосних звуків, які відбувається під час відмінювання прізвищ (наприклад: *Бігунець* – *Бігуня*, *Полюга* – *Полюзі*, *Кремінь* – *Кременя* тощо);

- максимально можлива індивідуалізація: передавання прізвища у спадок від батька до дітей та онуків збільшує кількість найменованих таким антропонімом. Наприклад, прізвище *Бойко* на Закарпатті нині називає не якусь одну родину, а сотні, а то й тисячі різних родин. Власники цього прізвища не

вважають, що вони є нащадками одного предка, а підтримують думку, що вони є співпрізвищниками. У такому разі функцію точної ідентифікації також виконують особові імена та імена по батькові, які утворюють антропонімні словосполучення [49, с. 13].

Перша фіксація прізвища в письмовому джерелі не часто збігається із часом його виникнення. Окрім того, усі найменовані тим самим прізвищем не є родичами, оскільки воно могло виникнути в різних місцевостях. Не можна вважати, що всі прізвища утворилися водночас і є «ровесниками». Кожне прізвище сформувалось у різний час. Серед цього класу антропонімів немає неологізмів. Нові прізвища зараз не утворюються. Сьогодні ми користуємося прізвищами, творення яких тривало не одне століття.

Прізвища цікавлять не тільки лінгвістів, але і юристів. Мовознавчий підхід принципово відрізняється від правничого. Правників не цікавить, наприклад, фонетичний чи морфемний склад прізвищ. Вони звертають передусім увагу на те, чи цей антропонім є стабільним офіційним знаком, який передаються у спадок і впродовж кількох поколінь іменує всіх членів роду [49, с. 9]. Юридичний підхід до вивчення прізвищ важливо брати до уваги під час визначення часу закріплення прізвищ.

Отже, прізвище – це асемантична одиниця, для якої характерні юридична обов’язковість, родинна спадковість, часова стабільність, мінімальне звукове варіювання й максимальна індивідуалізація.

1.2. СТАНОВЛЕННЯ І ЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА ПРІЗВИЩЕ

У мовознавстві немає одностайної думки щодо розуміння терміна *прізвище*, а також стосовно часу його становлення і закріплення в сучасному значенні. Тому вважаємо за доцільне розглянути ці питання докладніше.

Термін *прізвище* наявний у всіх слов'янських мовах: **příjmení** (чес.), **priezvisko** (словац.), **nazwisko** (польс.), **swójbne mjeno** // **swojźbne mě** (серболуж.), **фамилия** (рос.), **прізвище** (укр.), **прозвішча** (білорус.), **prezime** (хорв.), **презиме** (серб.), **priimek** (словен.), **презиме** (макед.), **презиме** // **фамилно име** (болг.) [50, с. 25].

Зауважимо, що визначення терміна *прізвище* не може бути однаковим для всіх народів. Це зумовлено різною внутрішньою будовою антропологічних систем у різних мовах. Деякі мови не мають *прізвищ* у своїй формі називання осіб. Звісно ж вагомими тут є й екстралінгвальні чинники, зокрема звичаєві та правові особливості вживання і передавання власних особових назв.

Як зазначав М. Л. Худаш, уперше термін *прізвище* було вжито в пам'ятках української мови XVI ст. Він мав значно ширше значення й функціонував у давніх пам'ятках поряд з іншими лексемами: *прозъвище, прирокъ, назвиско, прозвиско, прозвание, назвище, порекло, имя* [47, с. 40]. М.А. Жовтобрюх зауважував, що у звичному для нас значенні цей термін почали використовувати в кінці XIX – на початку XX ст. [25, с. 84].

У «Словарі української мови» Бориса Грінченка термін *прізвище* і *прізвисько* взаємозамінні й можуть уживатись у двох значеннях: 1) *прозвище, прозваніє*; 2) *фамілія* [39, Т. 3, с. 455]. Отже, на початку XX ст. ще не було термінологічного розмежування понять *прізвище* і *прізвисько*.

В одинадцятитомному «Словнику української мови» *прізвище* – це найменування особи, яке вона набуває під час народження або під час укладення шлюбу, воно передається від покоління до покоління і виражає спорідненість [38, VIII, с. 108]. В енциклопедії «Українська мова» *прізвище* визначають як вид антропоніма, офіційне, зафіксоване документально найменування особи, набуте під час народження або вступу в шлюб, що передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість» [44, с. 313].

Ю. К. Редько запропонував таке визначення терміна *прізвище*: це оформлена офіційними документами родова назва людини, яка приєднується до її імені і яку людина одержує після народження або в шлюбі та зазвичай передає своїм нащадкам [36, с. 8]. Дослідник, проте, не звернув уваги на таку

особливість прізвища, як незмінність. Однак уже в «Словнику сучасних українських прізвищ», який був видано у 2007 р., він, указуючи на відмінність прізвища і прізвиська, зазначав, що це незмінна асемантична назва, яку передають спадково від батьків до дітей [36, с. 12].

Найповніше визначення прізвища подано в праці М. Л. Худаша: «прізвище – це набуте одразу після народження в спадок від батька або (у передбачених законом випадках) матері офіційно закріплене за конкретним родом незмінне спадкове найменування особи, яке під час реєстрування шлюбу переходить від чоловіка до дружини або навпаки і в офіційній практиці називання в обов'язковому порядку додається до власного імені й назви по батькові» [47, с. 87]. Сам дослідник називає своє визначення громіздким і неостаточним, проте воно набуло поширення в наступних антропонімічних студіях і стало загальновизнаним. Ми ж у своєму дослідженні будемо користуватися саме цим визначенням.

Важливим питанням, яке стосується історії формування прізвищ, є проблема термінологічного позначення таких утворень до того, коли вони закріпилися як прізвища. В українській науковій думці ще не сформовано єдиного терміна для додаткових імен, які були засобами ідентифікації певної особи. Різні дослідники використовують неоднакові терміни на позначення цього поняття: «власні найменування прізвищевих типу» (Г. Є. Бучко), «додаткові найменування» (Ю. О. Карпенко), «допрізвищеві утворення» (О. Д. Неділько), «допрізвищеві назви» (С. М. Медвідь-Пахомова), «іменування типу прізвищ» (Т. Гайдукевич), «назви прізвищевих типу» (Л. О. Тарновецька), «приіменні означення прізвищевих типу» (П. П. Чучка), «прізвищеві назви» (М. Л. Худаш, Р. І. Осташ, І. Д. Фаріон) [23, с. 11].

Деякі ономасти вживають термін прізвище для позначення антропонімів староукраїнської мови. Вважаємо це помилковим, адже недоцільно переносити сучасну антропонімічну дійсність на історичну. За такого підходу дуже часто до класу прізвищ відносять зовні схожі на прізвища особові назви. Характерна особливість прізвища – це спадковість. Дослідники середньовічних пам'яток зазначають, що деякі прізвища в той час уже передавались у спадок [23, с. 11].

Проте ми не можемо знати цього достеменно, оскільки пам'ятки фіксують лише один часовий зріз, і неможливо простежити розвиток цього антропонімного елемента далі. Як уже було зазначено, для того аби прізвище закріпилось, воно повинно перейти щонайменше у чотири покоління. Таким чином, не кожен додатковий елемент до власного імені відповідав цим вимогам, а отже, його не можна вважати прізвищем.

Як зауважував П. П. Чучки, кожне прізвище перед його остаточною закріпленням було індивідуальним прізвиськом [48, с. 254]. Проте ми не можемо вважати прізвиськами іменування, утворені від імені батька чи матері, або ж іменування людини за професією. У такому разі, вважаємо, недоречно вживати термін *прізвисько*. С. М. Пахомова послуговується терміном «допрізвищеве родинне означення», зазначаючи, що це некодифікований попередник поняття «прізвище» [35, с. 79].

М. Л. Худаш уживав термін *прізвищева назва*, зауважуючи, що «це іменування людини назвою типу прізвища» [47, с. 157]. Дослідник не тільки окреслив значення цього терміна, але й розробив класифікацію українських прізвищевих назв. Він поділяв їх на власне **антропонімні** (від імен церковно-слов'янського походження, від праслов'янських власних імен-комполітів, від генетично автохтонних індивідуальних імен-прізвиськ), **апелятивні назви** (утворенні від назв заняття, посади чи професії особи; відтопонімні та відетнонімні назви) й **апелятивно-антропонімні назви**. Останню групу мовознавець виділяв, спираючись на те, що в багатьох випадках неможливо розмежувати індивідуальне вуличне прізвисько від апелятивної характеристики тієї чи тієї особи [47, с. 157–159]. Термін *прізвищева назва* набув найбільшого поширення серед українських антропонімістів. Проте він не зовсім точний. З погляду семантики його можна тлумачити не як поняття, яке передувало прізвищу, а як те, що утворилося від нього після його виникнення.

Отже, в українській антропоніміці було чимало спроб окреслити визначення терміна *прізвище*. Найґрунтовнішим уважаємо дефініцію М. Л. Худаша, оскільки саме в ній ураховано всі ознаки прізвища. Термін

прізвищева назва доцільно використовувати на позначення тих одиниць, які вживали до закріплення прізвищ як класу антропонімів.

1.3. СТАНОВЛЕННЯ І ЗАКРІПЛЕННЯ КЛАСУ ПРІЗВИЩ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

У науковій літературі немає однозначності з приводу питання часу виникнення, формування й становлення прізвищ у слов'янських мовах. Відомо два підходи до вивчення слов'янських прізвищ: історико-лінгвістичний і юридичний. Це, своєю чергою, впливає на визначення періоду, у який сформувалися прізвища. Через сплутування цих підходів доволі часто виникають суперечки щодо часу виникнення прізвищ. У сучасній науковій думці більшість дослідників підтримують юридичний підхід. П. П. Чучка, зокрема, зазначав, що питання про те, коли саме один компонент із двочленної структури називання державно-правові інституції закріпили офіційно, належить до сфери юриспруденції, а не лінгвістики [48, с. 261]. Дослідник слушно вказує, що «прізвища – це по суті наймолодший клас найменувань в українській антропонімії» [48, с. 254].

Сучасні прізвища виникли з метою врегулювати соціально-правові відносини (найчастіше майнові або сімейні) між людьми в державі. Таким чином, прізвища сформувалися тоді, коли в них виникала потреба, наприклад під час передавання майна. Становлення двослівної (особове ім'я + прізвище) або трислівної (прізвище + особове ім'я + патронім) системи називання в кожного народу відбувалося неоднаково. Цього вимагали суспільні потреби. Спершу ці компоненти не були спадковими і обов'язковими, а функціонували як прізвиська, тобто не мали свого юридичного підґрунтя. П. П. Чучка визначав три етапи розвитку і становлення прізвища як класу антропонімів: 1) час появи двослівного іменування на певній території; 2) час усталення основних словотвірних моделей утворення прізвищ; 3) період юридичного закріплення та стабілізації прізвищ [48, с. 273].

Процес юридичної стабілізації слов'янських прізвищ почався доволі рано. П. П. Чучка зауважував, що частина однопоколіннєвих прізвищ поступово ставала спадковою, починаючи з XIV–XV ст. [49, с. 10]. Оскільки прізвища були покликані регулювати соціально-правові відносини, то спадковість прізвищевих назв найчастіше простежуємо серед привілейованих верст суспільства, зокрема серед дворян.

За спостереженнями Ю. К. Редька, у документах XIII ст. зрідка можна натрапити на утворення, які схожі на сучасні прізвища, але це, найімовірніше, були індивідуальні прізвиська. Дослідник зазначав, що прізвища в сучасному розумінні виникли в XIV–XV ст., коли постала потреба в оформленні документів [36, с. 26]. Прізвища в ту пору мали лише ті люди, які належали до суспільної верхівки. Саме вони мали нагальну потребу оформити відповідний документ. Наприклад, купуючи або продаючи землю, потрібно було чітко вказати конкретну особу, щоб не сплутати її з кимось іншим. Діти ж брали прізвище у спадок, аби воно могло засвідчити, що вони є справжніми нащадками і спадкоємцями того чи того предка. Таким чином, прізвище виникло з юридичної потреби, а не з лінгвістичної.

Пізніше прізвища виникли в міських і сільських жителів. На думку Ю. К. Редька, впродовж XVI–XVII ст. більшість жителів українських міст уже мали усталені прізвища [36, с. 26]. Щодо селян, які на той час становили більшу частину населення України, ще довго не мали прізвищ. Ситуація змінилася, коли було запроваджено обов'язкову службу в російській і австро-угорській арміях, новобранців записували туди з прізвищем, яке найчастіше було вуличним прізвиськом. Таким чином, прізвища в різних суспільних станів виникали в різні періоди. Інакше кажучи, час формування слов'янських прізвищ охоплює тривалий період.

С. Гржибовський зазначає, що в Польщі до 1795 року не було кодифікованого права. Ідентифікація особи відбувалася на основі звичаєвого права. Згідно з ним, кожна людина повинна була мати особову назву та ще одну додаткову, і ці дві форми слугували її означенням. Проте сталих правил щодо вживання власних особових назв на той час у поляків не було. У юридичній та

адміністративно-діловій сфері використовували побутові особові назви, які можна було замінити одна одною. Тому стверджувати наявність прізвищ у поляків у той час не можна, адже навіть у кінці XIX ст. прізвища не були повністю сформовані в усіх верствах суспільства тогочасної Польщі [2, с. 496].

М. Л. Худаш зазначав думку В. Никонова, який не погоджувався з такою думкою, вважаючи, що офіційний закон не створив прізвищ, а лише узаконив їхню юридичну силу [46, с. 176]. Таку аргументацію можна було б застосувати для прізвищ суспільної верхівки, але не для прізвищ селян, які не характеризувалися стабільністю. Однак тоді виникає питання, як розрізняти прізвища і прізвиська. Адже саме до офіційного фіксування одного прізвища людина мала змогу зазначати в документах свої побутові найменування, яких могло бути декілька. Тому не можемо вважати, що становлення класу прізвищ збігається із часом їхнього створення.

Ю. К. Редько зазначав, що в Київській Русі люди мали лише особові назви. Про це свідчать імена князів – *Володимир, Ігор, Святослав*. Іноді до них приєднували імена по-батькові *Володимир Святославович, Святослав Ігорович, Ігор Святославович*. Про вживання прізвищ у той період іще не йшлося [36, с. 32].

М. Л. Худаш уважав, що ще в давньоруську добу в слов'ян була традиція приєднувати додаткові ідентифікаційні елементи до власних особових імен. Вони мали свої назви, наприклад: *прозвание, прозъвище (прозвище), прирокъ*; у давньоукраїнській мові, крім цих – *назвиско, прозвиско, прозвище, прозвание, назвище, порекло, промѣнок, презимя, имя*. Такі додаткові назви завжди стояли перед власним ім'ям, незалежно від джерела його утворення [47, с. 95]. Таким чином, ці додаткові імена використовували для розрізнення осіб. Їх, імен, могло було декілька, а чіткого розмежування між ними та правил, які б унормовували їх уживання, не було, особливо, коли це стосувалося нижчих верств населення. Про це свідчить те, що в метричних книгах та в інших офіційних документах подекуди було зазначено лише власне ім'я. Особа нижчого суспільного стану могла записуватися по-різному, наприклад за ім'ям, прізвищем чи професією батька або матері, а коли їх не мала, – використовувати прізвище чи назву

професії або заняття. Ще однією причиною, яка зумовлювала цю плутанину, було й те, що продуктивними були всі назвотворчі форманти [47, с. 94].

Польська дослідниця Т. Скуліна, яка вивчала додатковий компонент називання, зазначала, що в XI–XII ст. у давньоруській мові вже почали формуватися категорії сучасного прізвища [10, с. 132]. На думку Л. Л. Гумецької, у XIV–XV ст. функцію прізвища в українській мові виконували патронімні назви та субстантивовані присвійні прикметники, які вживали разом із особовими власними назвами [22, с. 23]. Не погоджуємося з дослідницею, адже основні функції прізвищ – це виражати спадковість і регулювати соціально-правові відносини, а тодішні патроніми не завжди це робили.

Ю. О. Карпенко проаналізував прізвищевий матеріал «Реєстру війська Запорозького 1649 року» і спробував з'ясувати, як реалізувалася в них категорія спадковості – основна ознака прізвищ. На основі значної кількості фіксацій антропонімів, які переходили від батька до синів, дослідник визначив, як відбувався перехід антропоніма до розряду патронімних одиниць. Домінувальним способом було додавання суфікса *-енко* до власного імені батька або форманта *-ишин* до найменування матері [26, с. 182–201]. Це дало йому підстави стверджувати, що вже в XVII ст. відомості про батьків намагалися закріпити за допомогою прізвищевих назв і зберегти ці антропоніми впродовж кількох поколінь.

М. Л. Худаш на основі аналізу пам'яток української мови XIV–XVIII ст. установив, що відпатронімні, відматронімні та відтопонімні прізвища, а також прізвища, що походять від нав професій і занять – це надбання другої половини XVIII ст. Утворення ранішого часу – це прізвища, які утворилися семантичним способом від нехрещених імен та вуличних прізвиськ із виразним експресивним забарвленням [46, с. 97]. Таким чином, не можна говорити про становлення українських прізвищ у цей період. До кінця XVIII ст. відбувалося лише формування словотвірних засобів, які б слугували для утворення прізвищ. Найшвидше процес формування прізвищ відбувався на тих територіях, які оминули війни та повстання і звідки мігрувала незначна кількість населення. На

таких теренах прізвищеві назви закріплювалися за певною родиною в кількох поколіннях.

Про стабільність прізвищ у період їхнього формування може йтися лише щодо відповідних особових назв панівної верхівки – князів, дворян. Прізвища цих соціальних груп були показником значущості та соціального статусу їхніх власників, порівняймо, наприклад, прізвища князів *Острозьких* чи *Вишневецьких*.

На тій території України, яка була під владою Австро-Угорської імперії, прізвища сформувалися раніше. Цьому сприяло утворення кодифікованого права та ухвалення відповідних законів. Зокрема, перший нормативний акт, який регулював уживання прізвищ, з'явився тут наприкінці XVIII ст. Це був патент цісаря Йосифа II, у якому йшлося про те, що кожен представник єврейського населення повинен мати прізвище. А патент цісаря Франциска 1805 р. зобов'язував мати прізвище кожного жителя Галичини. У 1826 р. вийшов декрет, згідно з яким, кожна особа, яка самовільно змінила своє прізвище, підлягала покаранню.

На території України, яка була під владою Російської імперії, цей процес відбувся пізніше. У 1826 р. з'явився Цивільний кодекс (Новое гражданское уложение), який закріпив побутові особові назви як скам'янілі родинні прізвища. Щоправда, були спроби зробити це раніше. У 1701 р. у Російській імперії опубліковано низку урядових постанов, які регламентували вживання особових назв, проте вони стосувалися лише верхівки суспільних станів, тобто дворян і бояр [46, с. 96]. Отже, процес закріплення прізвищ у різних регіонах України відбувався в різний період.

Щодо прізвищ білорусів і росіян, то їх офіційно закріплено в 1826 р. Зауважимо, однак, що для білоруських прізвищ цей процес тривав довше через більшу кількість антропонімних варіантів, від яких могли утворитися відповідні прізвища.

Для російської мови XIV–XVI ст. для називання людини використовували особове ім'я та патронім [30, с. 17]. Це означало, що багато людей могли мати однакове ім'я та ім'я по батькові, що й зумовило потребу

виникнення ще однієї форми антропоніма, який би точніше ідентифікував особу. Так почали формуватися прізвища.

Унормування російських прізвищ також почалося із соціальної верхівки. Спочатку трикомпонентні антропонімні форми (власне ім'я + патронім + прізвище) з'явилися серед представників еліти (приблизно в XV ст.), а вже потім серед нижчих верств суспільства (із XVII ст.). О.В. Суперанська та О.В. Суслова зазначали, що навіть на початку XX ст. деякі селяни не мали прізвищ і отримали їх лише після революції 1917 р [41, с. 28]. Окрім того, формування російських прізвищ мало також і територіальні особливості. С.М. Медвідь зазначає, що на периферії Московської держави цей процес відбувався на два століття пізніше, ніж у центрі [30, с. 17].

Білоруські прізвища як окремий антропонімний клас формувалися протягом XVII–XVIII ст. Щоправда, у середовищі селян процес їх утворення тривав ще й у XIX ст., тоді як знатні шляхетські роди мали свої усталені найменування вже в XV ст. [17, с. 49]. Варто зауважити, що на становленні білоруських прізвищ позначилися російські й польські впливи.

У Польщі становлення класу прізвищ починається в кінці XVI ст. насамперед у середовищі представників найвищого суспільного стану, зокрема великих землевласників, потім цей процес поширюється на заможних міщан, передусім купців, згодом на ремісників і дрібних шляхтичів [2, с. 500]. Польський синод своїм рішенням 1539 р. зобов'язував чітко фіксувати інформацію про особу в метричних книгах. Усі наступні синоди також акцентували на цьому увагу. Проте лише Конституція 1764 р. проголосила церковні метричні книги офіційними документами [35, с. 271].

Більшість населення Польщі у XVIII ст. мала прізвища, за винятком селян, бідних міщан та євреїв, які в той період не мали усталених прізвищ. У них були додаткові найменування, але через варіативність їх не можна було вважати прізвищами [35, с. 271]. Офіційне закріплення польських прізвищ почалося після Другого поділу Речі Посполитої. С. Гжибовський зазначає, що в 1804 р. відбувся перепис населення, який дав змогу впорядкувати записи громадського стану та метричні книги [2, с. 507].

У чеській і словацькій мовах прізвища як антропонімний клас усталилися раніше. На територіях, які входили до Габсбурзької імперії, у 1784–1788 рр. відбувався перепис населення. Королівська канцелярія видала спеціальні інструкції, згідно з якими, переписувачі повинні були зафіксувати два іменування, які мають найповніше характеризувати особу. С.М. Пахомова зауважує, що відповідно до матеріалів перепису 97% чеського і словацького населення мало двоелементну антропонімну формулу, яка складалась з імені та прізвища [35, с. 283]. Це дає підстави констатувати, що наприкінці XVIII ст. у чеській та словацькій мовах система прізвищ майже сформувалася. Проте залишалось 3% населення, яких ідентифікували тільки за допомогою особового імені. Це були представники нижчих верств суспільства (прислуга, покоївки, позашлюбні діти) [35, с. 283].

У південнослов'янських мовах становлення прізвищ відбувалося по-іншому. У хорватській мові прізвища з'явилися ще з XII–XIII ст. Проаналізувавши документи того часу, він помітив, що в них повторювалися ті самі оніми в межах одного роду [35, с. 290]. Однак це ще не свідчить, що в цей період прізвища в хорватській мові вже були остаточно сформовані. С.М. Пахомова зазначає, що хорватські прізвища формувалися насамперед у приморських містах, де були більш розвинені суспільні відносини [35, с. 212].

Важливу роль у становленні хорватських прізвищ відіграв Тридентський собор. Католицька церква забороняла укладати шлюб особам, що перебували в родинних зв'язках до третього коліна. У зв'язку із цим виникала нагальна потреба вести метричні книги при церквах, де на основі атропонімної інформації можна було дізнатися про рід і походження конкретної особи. Цього досягали за допомогою родинних прізвищ, які набували стійкості і стабільності, переходячи згодом у прізвища. Остаточне закріплення прізвищ у хорватській мові пов'язане з Йосифінським патентом 1780 р, який узаконював двокомпонентну формулу офіційного називання, яка складалась із особового імені та прізвища.

У болгарській мові прізвища сформувалася досить пізно. Тривалий час болгари були під впливом турків-османів, і це гальмувало розвиток не лише

їхнього суспільно-політичного устрою, але й антропонімної системи. До середини XIX ст. болгари користувались однолексемною формулою ідентифікації особи [35, с. 23]. Це було переважно особове ім'я.

Як зазначає С.М. Пахомова, у болгар навіть до XX ст. були поширені родові назви, які в східних слов'ян остаточно занепали в XIV ст., після розпаду родової общини. Дослідниця спирається на працю А. Маргоса, який проаналізував родові назви села Аспарухова в 1956 році. У цьому населеному пункті на той час проживало близько 3 тис. осіб, яких ідентифікували через належність до певного роду. Усі мешканці поселення належали до 37 родів [35, с. 228–229]. Збереження родових назв можна вважати наслідком тривалого впливу турків-османів, які законсервували на території Болгарії давні слов'янські традиції. Попри те, ми не можемо відносити ці антропоніми до прізвищ, адже прізвища вказують належність до певної сім'ї, а не родини.

Після другої чверті XIX ст. у Болгарії почало інтенсивно розвиватися економічне та соціальне життя, зросла активність міграційних процесів [35, с. 229]. Це стало важливим поштовхом до утворення класу прізвищ у болгарській мові. Але, так само як і в інших слов'янських мовах на початку цього етапу, болгарські прізвища були нестійкими і мали здатність до варіювання. Вони були ближчі до патронімів, адже виконували функцію називання особи за батьком.

Виникнення прізвищ у болгарській мові не було природним процесом, як, наприклад, у східнослов'янських мовах. Цей клас антропонімів у болгар сформувався під впливом російської мови, меншою мірою сербської. Унаслідок кількасотрічного панування османів розвиток болгарської мови пригальмувався, особливо її офіційно-діловий стиль.

Після звільнення Болгарії від турків російська мова мала великий вплив на болгарську, особливо на її документальний стиль. Болгарська мова запозичила з російської трилексемну формулу номінації особи: ім'я + патронім + прізвище [35, с. 231].

Для македонської мови, на відміну від болгарської, характерна дволексемна форма називання особи. Це зумовлено тим, що в певний період

часу ці дві країни входили до складу різних держав. Приблизно на початку XX ст. Македонія стала окремою державою, що сприяло її суспільному розвитку. У той же час відбувається закріплення класу прізвищ у македонській мові. Найпоширеніша модель місцевих прізвищ – це патронім із суфіксами *-ов* або *-ев* [30, с. 23].

У словенській мові закріплення прізвищ відбувалось упродовж XVIII–XIX ст. До цього періоду, починаючи із XVI ст., функціонувала двоелементна формула називання, яка складалась із особового імені та відпатронімного чи відтопонімного означення або прізвиська. У XVII–XVIII ст. ці допрізвищеві назви переходять у статус родинних.

Отже, прізвища у слов'янських мовах виникли неодноразово. Процес утворення цього класу антропонімів почався із суспільної верхівки. Про усталення слов'янських прізвищ можна говорити лише після закріплення їх у юридичних документах на законодавчому рівні. Тому важливо розрізняти етапи виникнення, усталення і закріплення прізвищ.

РОЗДІЛ 2. СЛОВОТВІРНІ ТИПИ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩ, ПОХІДНИХ ВІД ВЛАСНИХ ОСОБОВИХ НАЗВ

Як відомо, структурно-словотвірна характеристика українських прізвищ була предметом дослідження багатьох мовознавців, проте, як уже було зазначено, одностайної думки щодо способів їх утворення немає.

Деякі дослідники визначають більше ніж п'ять чи шість способів утворення цього класу антропонімів. Так, П. П. Чучка зазначав, що кожне прізвище раніше було прізвищевою назвою, яка виникла з індивідуального або родичівського прізвиська. Отже, може йтися лише про один спосіб творення прізвищ – лексико-семантичний [49, с. 25]. Білоруський лінгвіст М.В. Бірило, взявши за основу морфемну структуру антропонімів, поділяв прізвища на первинні та вторинні [17, с. 23]. В українському мовознавстві цю думку підтримував Ю. К. Редько [36, с. 135]. Однак, як уже було з'ясовано, всі сучасні прізвища – це вторинні найменування, тому термін первинні прізвища не зовсім коректний.

Крім основного, лексико-семантичного (семантичного), П. П. Чучка виокремлював також морфологічний (або афіксальний) спосіб творення прізвищ [48, с. 23–25]. За допомогою морфологічного, суфіксального, способу словотворення до особового імені, прізвиська або апелятивної назви особи додавали словотвірний формант, унаслідок чого воно перетворювалося на спадкову прізвищеву назву. Ці афікси приєднувалися до різнотипних твірних основ і утворювали прізвищеві назви. Словотвірні суфікси могли виражати різну семантику, зокрема:

1) патронімну: **-енк-о, -ич, -ович (-свич)**: *Антоненко, Герасименко, Дмитренко, Зінченко, Іванчич, Івахненко, Карпович, Мартиненко, Савич, Стехнович*;

2) посесивну: **-ин (-ін), -ов (-ев, -ев), -ів**: *Андрушків, Архипів, Гануштин, Матвійців, Микитів, Михайлов, Паращин, Павлов, Сахнишин, Серьогін, Свдокимов, Яхнов*;

3) поліфункційну: **-ук** (**-чук**, **-`ук**), **-ак**, **-ко**, **-ець** тощо: *Адамець, Андрійчак, Грицак, Лесюк, Пилипець, Степанюк, Степурко, Юрчук*.

Префіксальний спосіб творення для прізвищ нехарактерний. Навіть якщо префікс *і* є у прізвищі, то він з'явився у твірній основі в період, коли вона була просто апелятивом, тобто до того, як утворилася прізвищева назва. Серед прізвищ, утворених від власних особових імен, префіксальних дериватів не зафіксовано.

Лексико-семантичний спосіб творення прізвищ полягає у функційному переході одиниці з одного розряду до іншого. У такому разі особове ім'я, прізвище або апелятивне позначення не зазнавало змін у формально-структурному плані й ставало спадковим найменуванням.

Серед прізвищ, утворених цим способом, виокремлюють відонімні та відапелятивні. Предметом нашого дослідження є відонімні прізвища, тобто ті, які утворилися від особових імен. Відонімні прізвища становлять меншість серед тих, які утворені цим способом. Вони могли походити від календарних особових імен (церковно-християнських, слов'янських чи запозичених), від їхніх варіантів або від прізвиськ. Аналізуючи прізвища українців, можемо стверджувати, що більшість із них утворені від повної форми імен, наприклад: *Адам, Богдан, Герасим, Данило, Омелян, Роман*. Проте чимало прізвищ походить також від форми, утвореної за допомогою гіпокористичних суфіксів, наприклад: *Андрійко, Андріяш, Білаш, Гаврось Грицай, Карпусь*. Зауважимо, що прізвища, утворені від згрубілих або пестливих імен, вирізняються великою різноманітністю суфіксів. Із цього приводу П. П. Чучка зазначав, що в утворенні варіантів чоловічих імен брали участь близько ста різних суфіксів [47, с. 156].

2.1. Прізвища, утворені суфіксальним способом

2.1.1. Прізвища, утворені від повних форм особових імен

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом -енк-о. Прізвища цієї словотвірної моделі найчастотніші серед проаналізованих. На думку Ю. К. Редька, прізвища цієї моделі поширені по всій території України, особливо на Лівобережжі [36, с. 204]. В. Сімович зазначав, що цей формант розвинувся з іменників середнього роду зі зменшено-пестливим суфіксом *-еньк-ий* (*-енькъ* → *-енько* → *-енко*) [37, с. 325]. На думку О.Б. Ткаченка, цей формант утворився із суфікса *-(ь)ко*, який приєднували до іменників давньої **en*-основи. Таким чином, це поліформант, утворений із двох суфіксів. Дослідник зауважує, що суфікс *-енк-о* виник не раніше від другої половини XII ст., адже в ньому не відбувається чергування звуків [e] – [i], тобто цей формант виник уже після занепаду редукованих [43, с. 50–53].

Щодо семантики, то суфікс *-енко* вживали на позначення молодих істот. І.Д. Сухомлин уважав, що він мав спершу демінутивно-експресивне значення [42, с. 123]. Згодом ці форми поширювалися на всю родину і передавалися спадково.

Твірними основами для цих прізвищ ставали християнські, давньослов'янські та іншомовні особові імена. Проте найчастотнішими твірними основами були повні варіанти церковнослов'янських імен, наприклад: *Борис* → *Борисенко*, *Кирило* → *Кириленко*, *Микита* → *Микитенко*, *Михайло* → *Михайленко*, *Остан* → *Остапенко*, *Павло* → *Павленко*, *Роман* → *Романенко*, *Самійло* → *Самійленко* тощо. Більшість прізвищ утворено від чоловічих імен. Це зумовлено статусом чоловіка в суспільстві та традицією називати дітей за іменем батька.

Від жіночих імен утворилося значно менше прізвищ. Це явище має логічне пояснення: утворення прізвища від імені матері відбувалося лише в особливих випадках: або коли жінка ставала вдовою і повинна була перебрати на себе обов'язки голови сім'ї, або ж коли мала більший авторитет у родині, і про це було відомо в суспільстві. Від повних варіантів жіночих імен утворено

такі прізвища: *Варвара* → *Варваренко*, *Василина* → *Василиненко*, *Горпина* → *Горпиненко*, *Марина* → *Мариненко*, *Параска* → *Паращенко*, *Уляна* → *Уляненко* тощо.

Невелика кількість зафіксованих прізвищ утворена від давніх слов'янських імен дохристиянського періоду. Це, наприклад, такі прізвища, які утворилися від імен: *Кохан* (в імені міститься вказівка на ставлення батьків до дитини), *Осьмак* (в імені відбито інформацію про послідовність народження дитини в сім'ї), *Субота* (ім'я вказує на день, у який народилася дитина) → *Коханенко*, *Осьмаченко*, *Суботенко*. Нам удалося виявити невелику кількість прізвищ, похідних від твірної основи, яка була представлена повним варіантом давньослов'янського імені-комполита: *Ярослав* → *Ярославенко*, *Богдан* → *Богданенко*, *Святослав* → *Святославенко*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом -ук / -юк / -чук. В.В. Німчук зазначав, що цей суфікс має давнє праслов'янське походження. Словотвірні моделі із цим суфіксом характерні для української та білоруських мов, незначною мірою представлені в польських та російських говірках, і навіть у литовській мові можемо натрапити на зменшено-пестливі форми іменників із суфіксами *-uk-as*, *-iuk-as*. [32, с. 197]. І.Д. Фаріон не погоджується з думкою про праслов'янське походження зазначеного форманта. На підтвердження своєї думки вона вказує, що про цей суфікс не згадує Ф. Славський у праці «Zagys słowotwórstwa prasłowiańskiego», А. Мейє – у студії «Общеславянский язык», а також «Этимологический словарь славянских языков». Отже, він не може мати праслов'янського походження [45, с. 49]. П. П. Чучка припускав, що ці суфікси могли з'явитися в мові під впливом тюркських утворень, для яких указані форманти були характерні [48, с. 70].

Щодо семантики суфікса *-ук* науковці висловлюють одностайну думку. В.В. Німчук зазначав, що його вживали для утворення демінутивних форм або ж для вираження суб'єктивної оцінки [48, с. 203]. П. П. Чучка вважав, що основне значенням цього суфікса – називати сина від батькового чи материного найменування [49, с. 37].

Твірними основами прізвищ із суфіксом *-ук / -юк / -чук* були повні варіанти чоловічих та жіночих імен церковнослов'янського походження. Переважна більшість із них утворена від чоловічих імен християнського походження: *Василь → Василюк, Іван → Іванюк, Конон → Кононюк, Лук'ян → Лук'янюк, Роман → Романюк, Федір → Федорук*. Деякі прізвища утворені від некалендарних чоловічих імен, наприклад: *Богданюк, Владарюк, Жданюк, Коханюк, Перванчук*. Небагато таких прізвищ, утворених від повних варіантів жіночих імен: *Варвара → Варварук, Горпина → Горпинюк, Докія → Докійчук, Катерина → Катеринюк, Марина → Маринюк*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом *-ів /-ов*. Ці суфікси були поширені в східних слов'ян, їх використовували для творення прикметників від іменників чоловічого роду, що означали належність комусь, наприклад *синовъ*. Отже, цей суфікс був характерний для присвійних прикметників. Л.Л. Гумецька зазначала, що утворення прізвищевих назв такого словотвірного типу почалося доволі рано. Про це свідчить те, що в документах актової мови XIV–XV ст. вже засвідчено такі форми, наприклад: *кнqз михайловъ унидриковъ* [22, с. 23].

Твірною основою для цих прізвищ стали повні форми чоловічих християнських імен із нульовим закінченням: *Архип → Архипів, Борис → Борисів, Герасим → Герасимів, Гнат → Гнатів, Лукаш → Лукашів, Павло → Павлів, Семен → Семенів, Федір → Федорів, Яким → Якимів*; закінченням *-о*: *Данило → Данилів, Дмитро → Дмитрів, Кирило → Кирилів, Павло → Павлів*; закінченням *-а*: *Кузьма → Кузьмів*. Оскільки цей суфікс переважно сполучавсь з іменниками чоловічого роду, то прізвищ, утворених за цим словотвірним типом від повних форм жіночих імен, зафіксовано мало: *Катерина → Катеринів*. Так званий жіночий варіант цих прізвищ представлений структурами *-ів-а, -ев-а*: *Дорошова, Макарова, Михайлова*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом *-евич / -ович*. Цей давній суфікс є двоморфемним. Його вважають патронімним. Л. О. Кравченко вказує, що суфікси *-ович / -евич* виникли внаслідок злиття двох суфіксів *-ов (-ев) + -ич*. Упродовж свого функціонування вони виражали семантику родинної належності

сина до батька [28, с. 73]. Ю. К. Редько зазначав, що цей формант характерний для творення прізвищ у всіх слов'янських мовах, проте найпродуктивнішим він був саме в східнослов'янських [36, с. 121]. Л. Т. Масенко зауважує, що в Київській Русі спосіб іменування по батькові за допомогою суфіксів *-ович*, *-евич* мав виразний становий характер. Тільки представники соціальної верхівки мали право використовувати цей формант для творення патронімів. Таку ж тенденцію дослідниця помітила і в антропонімах XIV–XVIII ст. [29, с. 15]. М. Л. Худаш не підтримував такої думки, вважаючи, що назви по батькові, утворені за допомогою цього суфікса, використовували як форму ввічливості й пошани до заслужених людей серед усіх верств населення.

Оскільки первісна функція цього суфікса – це вираження патронімності, то здебільшого твірними основами для відповідних прізвищ ставали чоловічі імена. Найчастіше суфікс *-ович* / *-евич* приєднувався до чоловічих імен із закінченням на приголосний, або на *-о*: *Данило* → *Данилевич*, *Марко* → *Маркович*, *Степан* → *Степанович*, *Тарас* → *Тарасович*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом *-ин*. Цей суфікс має патронімно-посесивну семантику. Він утворився шляхом додавання суфікса **-но* до іменників основи на **ї*. За його допомогою в українській мові утворюють присвійні прикметники. Формант *-ин* сполучався з особовими іменами із закінченням *-а*, тому найчастіше твірними основами в цьому словотвірному типі ставали жіночі імена. Такі прізвища отримували зазвичай позашлюбні діти. Крім цього, цей суфікс додавали до чоловічих імен із закінченням *-а* [36, с. 19]. І.М. Железняк зазначала, що формант *-ин* указував на належність однієї особи іншій, така патронімна форма була додатковим найменуванням до власного імені [24, с. 59].

Твірними основами для таких прізвищ ставали християнські чоловічі імена. Серед проаналізованих прізвищ кількість таких форм незначна: *Афон* → *Афонін*, *Василь* → *Василин*, *Григорій* → *Григорин*, *Іван* → *Іванин*, *Кирило* → *Кирилін*, *Микита* → *Микитин*, *Петро* → *Петрин*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом *-ик*. С.П. Бевзенко вказував на спільнослов'янське походження цього суфікса [16, с. 110], а П. П. Чучка

вважав, що перші антропоніми із цим формантом з'явилися у XII–XIV ст., але патронімні сполуки починають фіксувати з XV ст. [48, с. 85]. Цей формант має велику продуктивність як в онімній, так і апелятивній лексиці, первісна його функція цього суфікса – демінутивна. Згодом суфікс *-ик* в антропонімах використовували і для утворення зменшено-пестливих форм, і для вираження патронімності. Розмежувати ці функції на сучасному етапі важко, тому деякі дослідники називають такі утворення прізвищами подвійної мотивації. На патронімність цього утворення вказував, зокрема, П. П. Чучка [49, с. 31]. З огляду на те що суфіксу *-ик* притаманні дві функції, прізвища, утворені за його допомогою, вважають формами з подвійною словотвірною мотивацією. Ми ж у своєму дослідженні дотримуємося думки, що такі прізвища постали морфологічним, а не лексико-семантичним способом.

Р.Й. Керста зазначала, що суфікс *-ик* міг оформлювати як повні, так і скорочені форми імен [27, с. 80]. Проте цей формант приєднувався лише до основ чоловічих імен, наприклад: *Василь* → *Василик*, *Кузьма* → *Кузьмик*, *Максим* → *Максимик*, *Остап* → *Остاپик*, *Яким* → *Якимик*. Такі антропоніми на початку свого становлення в мові як прізвища могли мати і семантику ‘маленький Яким’, ‘маленький Остап’, і ‘син Якіма’, ‘син Остапа’. Тому, очевидно, не варто відносити їх тільки до лексико-семантичних утворень.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом *-ич*. На думку Р.Й. Керсти, цей суфікс уживали для позначення осіб за їхнім походженням. Формант *-ич* зі значенням належності приєднувався як до власних, так і до загальних назв [27, с. 111]. П. П. Чучка наголошував на давньому походженні цього суфікса, вказуючи, що його формування сягає періоду балто-слов'янської мовної єдності або праслов'янської доби.

Суфікс *-ич* приєднувався до основ із закінченням *-о*: *Карпо* → *Карпич*, *Петро* → *Петрич*; із закінченням *-а*: *Кузьма* → *Кузьмич*, *Ярема* → *Яремич*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом *-ець*. Цей суфікс походить із праслов'янського **-ьсьь*, первісно мав демінутивне значення [16, с. 99]. Окрім демінутивної та гіпокористичної фікцій, він виконував також патронімну, яка закріпилася за ним, починаючи з XV ст. [48, с. 85]. За допомогою цього

форманта утворено лише декілька прізвищ від повних варіантів чоловічих християнських імен: *Адам* → *Адамець*, *Іван* → *Іванець*, *Мартин* → *Мартинець*, *Лаврін* → *Лаврінець*, *Лук'ян* → *Лук'янець*, *Охрим* → *Охримець*, *Пилип* → *Пилипець*, *Роман* → *Романець*, *Степан* → *Степанець*, *Яким* → *Якимець*. І лише одне прізвище утворене від язичницького імені: *Богдан* → *Богданець*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом -овець. Цей двоморфемний формант має західнослов'янське походження [49, с. 35]. Серед проаналізованих зафіксовано 7 прізвищ такого типу. Більшість із них утворено від повних християнських імен: *Борисовець*, *Карповець*, *Марковець*, *Олексійовець*, *Остаповець*. В основі двох прізвищ – варіанти чоловічих імен: *Левко* → *Левковець*, *Тишко* → *Тишковець*.

2.1.2. Прізвища, утворені від варіантів особових імен

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом -ан. І.Д. Фаріон зазначає, що цей суфікс міг виражати як квалітативну, так і патронімну ознаку [44, с. 91]. Серед проаналізованих виявлено три прізвища, які утворено від варіантів чоловічих християнських імен: *Гриць* → *Грицан*, *Мокій* → *Мока* → *Мокан*, *Федь* → *Федан*. Окрім того, зафіксовано також кілька прізвищ, мотивовані дохристиянськими іменами з прикметниковими ознаками: *Білан*, *Глушан*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом -енк-о. Найбільше прізвищ цього словотвірного типу виникло від народно-розмовних форм імен, особливо чоловічих. Основою цих прізвищ були імена, утворені за допомогою різних суфіксів:

-к-о: *Андрій* → *Андрійко* → *Андрійченко*, *Василь* → *Василько* → *Васильченко*, *Іван* → *Іванко* → *Іванченко*, *Максим* → *Максимко* → *Максимченко*, *Омельян* → *Омелько* → *Омельченко*;

-сь: *Василь* → *Вась* → *Васенко*, *Станіслав* → *Стась* → *Стасенко*, *Феодосій* → *Фесь* → *Фесенко*;

усічені форми на **-а (-я):** *Гурій* → *Гура* → *Гуренко*, *Модест* → *Модя* → *Моденко*, *Харлампій* → *Хара* → *Харенко*;

-ик: Михайло → Михайлик → Михайличенко, Петро → Петрик → Петриченко, Пилип → Пилипчик → Пилипченко, Юра → Юрчик → Юрченко;

-ець: Григорій → Гриць → Гриценко, Матвій → Маць → Маценко, Микола → Микула → Микуць → Куць → Куценко, Степан → Стець → Стеценко, Яків → Яць → Яценко;

-нє: Зіновій → Зінь → Зіненко, Прокіп → Пронь → Проненко;

-унь: Григорій → Гриць → Грицюнь → Грицюненко, Петро → Петрунь → Петруненко, Федір → Федунь → Федуненко;

-аш (-яш): Ілля → Ілляш → Ілляшенко, Лука → Лукаш → Лукашенко;

-ут-а: Василь → Васюта → Васютенко, Максим → Максюта → Максютенко;

-ур-а: Дем'ян → Демура → Демуренко, Михайло → Мись → Мисюра → Мисюренко, Степан → Степура → Степурко;

-ихн-о: Іван → Івах → Івахно → Івахненко, Михайло → Михно → Михненко;

-усь: Андрій → Андрусь → Андрусенко, Лавро → Лаврусь → Лаврусенко, Петро → Петрусь → Петрусенко.

Твірними основами для багатьох прізвищ є часто вживані розмовно-побутові форми жіночих імен, наприклад: Варвара → Варка → Варченко, Галина → Галя → Галенко, Ганна → Ганночка → Ганноченко, Докія → Доця → Доценко, Маруся → Марушка → Марушенко, Пелагея → Пазя → Пазенко.

Серед прізвищ цього типу можна натрапити на такі, що могли утворитися як від варіантів чоловічого, так і жіночого імені, наприклад: прізвище *Зінченко* могло утворитися від *Зінько*, тобто від форми імені *Зіновій*, так і від імені *Зінька* – від *Зінаїда*. Так само прізвище *Польченко*, похідне від імені *Полька*, яке може бути варіантом імені *Полікарп*, і *Поліна*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом -ук / -юк / -чук. Прізвища із цим формантом могли утворюватися від усічених, суфіксальних та усічено-суфіксальних форм чоловічих і жіночих імен.

Ми зафіксували такі прізвища, утворені від суфіксальних форм чоловічих імен, наприклад: Дмитро → Дмитраш → Дмитрашко → Дмитрашук, Іван →

Івашко → Іващук, Петро → Петрусь → Петрусьок, Федір → Федорко → Федорчук.

Від усічених варіантів чоловічих імен утворено такі прізвища: *Зиновій → Зинь → Зинюк, Іван → Іваш → Ваш → Вашук, Онисим → Онись → Онисюк.* Від усічено-суфіксальних форм чоловічих особових імен утворено такі прізвища: *Іван → Івась → Івасюк, Григорій → Гриць → Грицюк, Прокіп → Проць → Проценюк, Степан → Стець → Стецюк, Харитон → Харкоць → Харкоцюк.*

Варіанти жіночих імен також ставали твірними основами для прізвищ цього словотвірного типу. Цей суфікс приєднувався лише до форм, які мали закінчення **-а**, **-я**: *Варвара → Варка → Варчук, Ганна → Гандзя → Гандзюк, Катерина → Катря → Катрук, Дарина → Одарка → Одарчук.*

Для цієї словотвірної моделі характерні прізвища, які мають подвійну дериваційну мотивацію, наприклад: прізвище *Дарчук* могло походити як від чоловічого імені *Дарій*, так і від жіночого *Дарія*. Прізвище *Устюк* також могло утворитися від двох твірних основ: *Устина* або *Устин*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом -ович / -евич. Формант *-евич* – м'який відповідник суфікса *-ович*. Серед проаналізованих прізвищ на нього натрапляємо рідко, він приєднувався до основ, які закінчувалися на м'який приголосний: *Герасим → Герась → Гераскевич, Петро → Петрусь → Петрусевич.*

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом -ин (-ін). Цей суфікс приєднувався переважно до основ, які закінчувалися на **-а**. Прізвища із формантом *-ин (-ін)* утворювалися від варіантів чоловічих імен. Серед твірних основ переважають суфіксальні форми: *Ілля → Іллюха → Іллюша → Іллюшин, Петро → Петруха → Петрухін.*

Суфікс *-ин (-ін)* також оформлював усічено-суфіксальні варіанти чоловічих імен, наприклад: *Іван → Ваня → Ванюха → Ванюша → Ванюшин, Костянтин → Костя → Костик → Костицин, Лаврентій → Лавр → Лавруха → Лавруша → Ларушин, Семен → Сема → Семка → Семкін.*

Від усічених варіантів чоловічих імен утворено такі прізвища: *Володимир* → *Володя* → *Володін*, *Михайло* → *Міша* → *Мішин*, *Родіон* → *Рода* → *Родіна*, *Свирид* → *Свид* → *Свидин*.

Суфікс *-ин* приєднувався і до суфіксально-усічених форм жіночих імен: *Галина* → *Галя* → *Галка* → *Галкін*, *Катерина* → *Катря* → *Катрин*, *Людмила* → *Люся* → *Люша* → *Люшин*, *Параска* → *Парася* → *Парасин*. Простежуємо також явища афери, тобто усічення на початку слова: *Агафія* → *Гася* → *Гаська* → *Гащин*, *Оксана* → *Ксенія* → *Ксенька* → *Ксеньчин*. У зібраному матеріалі виявлено прізвище, утворене за цим словотвірним типом із використанням протетичного приголосного: *Уляна* → *Уля* → *Вуля* → *Вулька* → *Вульчин*.

Частина прізвищ утворена від суфіксальних форм жіночих імен: *Ганна* → *Ганнуська* → *Гануцин*, *Любов* → *Любка* → *Любчин*, *Наталя* → *Наталка* → *Наталчин*, *Феєдора* → *Федорка* → *Федорця* → *Федорціна*. Невелика кількість прізвищ утворена від усічених форм жіночих імен, наприклад: *Мотря* → *Мотя* → *Мотін*, *Тамара* → *Тома* → *Томін*, *Таїсія* → *Тася* → *Тасін*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом -ів /-ов. Частина прізвищ цієї моделі утворено додавання суфікса *-ів / -ов* до усічених варіантів чоловічих імен: *Костянтин* → *Кость* → *Костів*, *Кузьма* → *Кузя* → *Кузів*, *Олесь* → *Лесь* → *Лесів*, *Прокіп* → *Проць* → *Проців*, *Семен* → *Сень* → *Сенів*, *Хведір (Федір)* → *Хведь* → *Хведів*, *Федір* → *Федь* → *Федів*.

Суфіксальні імена також ставали твірними основами для прізвищевих назв цього типу. Найчастотнішими ставали варіанти імен, утворені за допомогою суфікса *-к-*: *Андрій* → *Андрейко* → *Андрейків*, *Василь* → *Василько* → *Васильков*, *Данило* → *Данько* → *Даньків*, *Іван* → *Іванко* → *Іванків*, *Степан* → *Степанчик* → *Степанчиков*.

Усічено-суфіксальні варіанти чоловічих імен стали твірними основами для таких прізвищ, утворених за допомогою суфікса *-ов*: *Василь* → *Вась* → *Васько* → *Васьків*, *Григорій* → *Гриць* → *Грицько* → *Грицьков*, *Іван* → *Івась* → *Івасько* → *Іваськов*, *Лаврентій* → *Лавр* → *Лаврик* → *Лавриков*, *Матвій* → *Маць* → *Мацько* → *Мацьків*.

Деякі прізвища утворилися шляхом повторної патронімізації. До форм власних імен спочатку додавали суфікс *-енк-о* або *-ук* (суфікс *-ук* утворював не лише патроніми, але й варіанти особових імен), а згодом до утвореної форми приєднували суфікс *-ов*. Наприклад: *Віктор* → *Вікторенко* → *Вікторенков*, *Влас* → *Власенко* → *Власенков*, *Макар* → *Макаренко* → *Макаренков*, *Михайло* → *Михайль* → *Михайленко* → *Михайленков*. Словотвірний тип прізвищ із суфіксом *-ук* малопродуктивний, у зібраному матеріалі виявлено менше ніж десять таких форм, наприклад: *Марко* → *Марчук* → *Марчуков*, *Роман* → *Рома* → *Ромась* → *Ромасюк* → *Ромасюков*, *Станіслав* → *Стас* → *Стасюк* → *Стасюков*, *Харитон* → *Харь* → *Харюк* → *Харюков*, *Фома* → *Фомук* → *Фомуков*. На думку Ю. О. Карпенка, цю антропонімну формулу могли вживати для називання зятя за іменем тестя, або син міг таким способом передати прізвище в третє покоління [26, с. 192].

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом *-ик*. Цей формант приєднувався до різних твірних основ, наприклад:

- до повних варіантів імен: *Афанасик*, *Василик*, *Гнатик*, *Мироник*, *Михайлик*, *Наумик*, *Несторик*, *Петрик*, *Якимик*;

- до усіченої форми імені: *Герасим* → *Герик*, *Зіновій* → *Зіник*, *Кирило* → *Кирик*, *Костянтин* → *Костик*, *Кузьма* → *Кузик*, *Лаврін* → *Лавро* → *Вавро* → *Ваврик*, *Олександр* → *Лесик*, *Савелій* → *Савик*, *Федір* → *Федик* – від християнських імен; *Горислав* → *Горик*, *Мудрослав* → *Мудрик* – від дохристиянських імен;

- до суфіксального варіанта власного імені: *Андрій* → *Андрусь* → *Андрусик*, *Веремій* → *Веремійко* → *Веремійчик*, *Вакула* → *Вакулко* → *Вакульчик*;

- до усічено-суфіксальної форми особового імені: *Герасим* → *Гаць* → *Гацик*, *Дмитро* → *Митя* → *Митько* → *Митьчик*, *Микола* → *Міць* → *Міцик*, *Юхим* → *Юсь* → *Юсько* → *Юцик* – утворені від християнських імен; *Будимир* → *Будь* → *Будько* → *Будьчик*, *Любомир* → *Люб* → *Любко* → *Любчик*, *Радислав* → *Рад* → *Радько* → *Радьчик* – утворені від язичницьких імен.

Виокремлюємо групу прізвищ, які походять від давніх язичницьких відприкметникових імен, наприклад: *Білик, Добрик, Довжик, Куцик, Сірик, Скорик*. Поряд із ними розглядаємо прізвища, у яких твірна основа представлена давніми відапелятивними іменами, наприклад: *Вовчик, Громик, Котик, Хвостик*. На перший погляд здається, що ці прізвища походять від апелятивів і не мають нічого спільного з особовими іменами. Проте М. Л. Худаш уважав, що кваліфікувати твірні основи таких утворень як відапелятивні не варто, тому що ці імена становлять антропонімну спадщину праслов'янської доби [46, с. 114].

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом -ич. Продуктивними твірними основами у цьому словотвірному типі були жіночі імена, адже цей суфікс найчастіше приєднувався до основ на **-а**: *Векла → Веклич, Ганя → Ганич, Горпина → Горпинич, Єва → Євич, Катря → Катрич, Магда → Магдич, Марина → Маринич, Маруся → Марусич, Маруня → Марунич, Мотря → Мотрич, Настя → Настич, Наталя → Наталич, Устя → Устич, Хівря → Хіврич, Христя → Христич*. Від усіченої форми давнього слов'янського імені *Любомир* утворено прізвище *Любич*.

Чоловічі варіанти імен рідше ставали твірними основами такого типу прізвищ, оскільки небагато з них мало закінчення **-а**. Ми зафіксували такі прізвища: *Кузьма → Кузьмич, Лука → Сава → Савич, Хома → Хомич*.

2.1.3. Прізвища, утворені від андронімів

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом -ишин. Невелика кількість українських прізвищ утворена способом приєднання суфікса **-ин** до андронімів – назв жінок за іменем чоловіка. С. М. Пахомова вважає, що використання таких антропонімів зумовлене не тільки першорядністю чоловіка у сім'ї, але й табу на ім'я жінки в суспільстві [35, с. 205].

Цей словотвірний тип вирізняється низькою продуктивністю. Твірною основою для таких прізвищ ставали андроніми на **-иха**, які походили від чоловічих календарних імен, наприклад: *Василиха → Василишин, Гнатиха → Гнатишин, Гринчиха → Гринчишин, Дмитриха → Дмитришин, Лавриха →*

Лавришин, Луциха → Луцишин, Семенчиха → Семенчишин, Сидориха → Сидоришин, Микитиха → Микитишин, Михайлиха → Михайлишин, Яковиха → Яковишин. Лише декілька прізвищ утворено від антропонімів, які походять від чоловічих слов'янських імен дохристиянського періоду, наприклад: *Жданиха → Жданишин, Світлиха → Світлишин, Стасиха → Стасишин, Яриха → Яришин.*

Отже, прізвища, утворені морфологічним способом, представлені лише суфіксацією. Найпродуктивнішими суфіксами цього словотвірного типу є *-ук / -юк / -чук, -енко, -евич / -ович*, які приєднувалися як до повних форм, так і до варіантів імен християнського та давнього слов'янського походження. Менш продуктивні суфікси *-ан, -ин, -ик, -ич, -ець, -овець*. Твірними основами таких прізвищ найчастіше ставали варіанти чоловічих імен християнського походження, рідше – повні форми імен.

2.2. Прізвища, утворені лексико-семантичним способом

2.2.1. Прізвища, утворені від повних форм особових імен

Імена, не зазнаючи жодних структурних змін, могли ставати прізвищами. При цьому це стосувалось і популярних на той час, і рідкісних імен. С. Є Панцьо зауважує, що насамперед у прізвища переходили нерегулярні, не частотні власні імена [34, с. 125]. П. П. Чучка зазначав, що це явище зумовлене високою індивідуалізацією того чи того імені, що побутувало в певному регіоні [48, с. 359].

Серед проаналізованих прізвищ форми, утворені переходом повного варіанта імені, становлять 65 одиниць, які поділяємо на дві групи:

1) які утворилися від найбільш поширених сьогодні імен (*Богдан, Юрій, Роман*);

2) які утворилися від поширених імен (*Данило, Ілля, Лев*); 3) які утворилися від рідкісних імен (*Вакула, Йосип, Клим, Лука, Конон*).

Найпродуктивнішими твірними основами стали християнські чоловічі імена: *Зиновій, Кирило, Микита, Нестор, Омелян, Панас, Протас, Семен, Сидір, Ярема*. З-поміж прізвищ простежуємо використання фонетичних відповідників чоловічих імен, наприклад: *Кондрат* – фонетичний варіант імені *Кіндрат*, *Єсип* (*Йосип*), *Курило* (*Кирило*), *Ничипір* (*Нечипір*), *Супрун* (*Сопрон*), *Шимон* (*Симон*) тощо.

Зафіксовано також прізвища, твірними основами для яких стали язичницькі імена. Зокрема, це ті, які вказували на порядок народження дитини в сім'ї, наприклад: *Первак, П'ятак, Сьомак, Осьмак*. Також імена: *Добриня, Ждан, Наход, Нелюб, Некрас, Нечай*. На думку П. П. Чучки, встановити точну кількість таких прізвищ неможливо через недостатнє вивчення язичницьких імен [48, с. 358]. У деяких випадках важко зрозуміти, чи прізвище походить від звичайних апелятивів, чи від власних імен, які співзвучні з ними.

Повні варіанти давньослов'янських імен-комполітів теж ставали твірними основами для прізвищ, утворених лексико-семантичним способом, наприклад: *Білозір, Богдан, Доброслав, Доброгост, Любомир, Світозар, Святослав, Ярослав*.

Серед проаналізованих українських прізвищ зафіксовано форми, які утворилися від власних імен іншомовного походження. Так, від німецьких імен утворені такі прізвища, як: *Альберт, Вільгельм, Генріх, Карл, Лоренц* (*Лоренс*), *Франц*. Від англійських повних імен походять прізвища: *Джек, Джон, Джордж*. Прізвище *Войцех* сягає польського чоловічого імені, *Мендель* – єврейського.

Повні варіанти жіночих імен були непродуктивними твірними основами для творення прізвищ. Серед проаналізованих таких прізвищ лише 4: *Віра, Марія, Олена, Улита*. Низька продуктивність таких моделей свідчить про те, що жіночі імена рідко ставали засобом ідентифікації особи.

2.2.2. Прізвища, утворені від варіантів імен

Найчисленнішу групу прізвищ, утворених лексико-семантичним способом, становлять форми, твірними основами яких є варіанти чоловічих або жіночих особових імен. Для їх утворення використовували усічення різних типів (афреза, апокопа, синкопа) або ж усічення з додаванням певних суфіксів.

До усічених імен, які перейшли в прізвища, відносимо: *Костянтин* → *Кость*, *Олексій* → *Олекса*. Більшою кількістю представлені прізвища, утворені від усічено-суфіксальних імен:

- за допомогою суфікса **-нь**: *Прокіп* → *Пронь*, *Семен* → *Сень*, *Федір* → *Фень*;
- за допомогою суфікса **-ць**: *Григорій* → *Гриць*, *Лука* → *Луць*, *Микола* → *Миць*, *Степан* → *Стець*;
- за допомогою суфікса **-х**: *Іван* → *Івах(Вах)*, *Ілля* → *Іллях*, *Терентій* → *Терех*.

Найчисленнішими за кількістю власників є прізвища, утворені лексико-семантичним способом від імен із суфіксом **-к-о**. Цей спільнослов'янський формант має виразну демінутивну функцію, його виокремлюють в антропонімах, починаючи з XII–XIII ст. Серед проаналізованих зафіксовано такі прізвища цього типу:

- утворені додавання цього суфікса до повних чоловічих християнських імен: *Андрій* → *Андрійко*, *Данило* → *Данилко*, *Пилип* → *Пилипко*, *Роман* → *Романко*, *Семен* → *Семенко*, *Степан* → *Степанко*;
- утворені від суфіксальних та усічено-суфіксальних варіантів чоловічих християнських імен: *Андрій* → *Андруша* → *Андрушко*, *Карпо* → *Карпій* → *Карпійко*, *Матвій* → *Матюша* → *Матюшко*, *Михайло* → *Мись* → *Мисько*, *Степан* → *Степура* → *Степурко*, *Ян* → *Януш* → *Янушко*;
- утворені від усічених форм чоловічих імен: *Войтех* → *Войт* → *Войтко*, *Тимофій* → *Тим* → *Тимко*, *Федір* → *Федь* → *Федько*;

- утворення, які можна мотивувати як усіченими варіантами християнського імені, так і варіантами язичницького: прізвище *Манько* походить від усіченого імені *Мань*, яке могло утворитися від християнського імені *Мануїл* або дохристиянського – *Мануслав*; прізвище *Худько* може бути мотивоване або іменем *Худослав*, або *Худіон*.

Подекуди суфікс **-к-о** сполучався з іншими суфіксами в морфемні ланцюжки, унаслідок чого з'явилися такі морфосполуки:

-ечк-о: *Васечко, Василечко, Ілечко, Катречко, Лесечко, Масечко, Петречко, Федечко, Харечко, Юречко*;

-очк-о: *Демочко, Іваночко, Климочко, Тимочко*;

-ойк-о: *Гнатойко*;

-ейк-о: *Андрейко, Борейко, Васейко, Данилейко, Матейко, Мацейко*.

Серед суфіксальних імен, які перейшли в клас прізвищ, потрібно виокремити ті, які утворилися за допомогою суфікса *-ун*. Цей формант творив зневажливо-насмішливі назви. За його допомогою утворено такі прізвища: *Степан* → *Стець* → *Стецюн*, *Яків* → *Яць* → *Яцун* – від християнських чоловічих імен; *Богуслав* → *Бог* → *Богун*, *Боїслав* → *Бой* → *Боюн*, *Радислав* → *Рад* → *Радун* – від язичницьких імен.

Окрему групу становлять прізвища, утворені від імен із суфіксом *-ій*. Ю. К. Редько зазначає, що твірними основами для таких антропонімів були чоловічі імена. Первісно цей формант виконував демінутивну функцію. Коли суфікс *-ій* приєднувався до жіночого імені, такі утворення називали позашлюбного сина або парубка, який залицявся до дівчини [36, с. 138–139]. Л.Т. Масенко зазначає, що до цієї групи також належать іронічні прізвиська чоловіка, яким його наділяли сусіди, коли його дружина домінувала над ним [29, с. 28]. Таким чином, цей формант іноді вважають патронімним, а прізвища, утворені за його допомогою, трактують як суфіксальні. На нашу думку, доцільніше такі прізвища відносити до лексико-семантичного дериваційного типу, адже формант *-ій* найчастіше виконує демінутивну функцію.

Чоловічі християнські імена стали твірними основами для таких прізвищ: *Кузій, Лаврій, Марчій, Павлій, Семеній, Яремій, Яцій*. Від давніх слов'янських

імен утворено прізвище: *Радослав* → *Рада* → *Радзій*. Жіночими іменами мотивовані прізвища *Гандзій, Магдій, Пазій*.

Суфікс *-ай* був малопродуктивним. Таких прізвищ небагато, утворені вони приєднанням цього форманта до чоловічого християнського імені, наприклад: *Грицай, Луцай, Максай, Стицай*. Суфікс *-ей* також міг виконувати і патронімну, і демінутивну функції. Такі прізвища нечастотні, утворені від чоловічих християнських імен: *Марчей, Павлей, Пилипей*.

До малопродуктивних належать також суфікси:

-ах: *Кінах, Міцах, Семенях, Устях;*

-аш: *Андріяш, Григораш, Дмитраш, Лукаш, Осташ, Петраш, Федаш, Юраш;*

-ег-а: *Василега, Лаврега;*

-ечк-о: *Васечко, Василечко, Ілечко, Катречко, Лесечко, Масечко, Харечко, Юречко;*

-к-а: *Яковка;*

-ок: *Киричок, Омелянок, Пилипок, Якушок;*

-очк-о: *Демочко, Іваночко, Тимочко.*

-ош: *Дорош, Тимош;*

-ул-а: *Мацула, Микуля, Савура, Янкуля;*

-ун: *Грицун, Карпун, Павлун, Процун, Савкун, Тишкун, Федун;*

-ур-а: *Васюра, Демура, Димура, Коцура, Мисюра (Місюра), Степура, Яцура;*

-ус / -усь: *Андрусь, Демусь, Карпусь, Макарусь, Павлусь, Петрусь, Степусь, Ярмусь;*

-ут-а: *Васюта, Іванюта, Максюта, Масюта, Оксюта, Семенюта, Яцюта;*

-ух: *Андрух, Артюх, Ваврух, Іванух, Концюх, Остапух, Петрух, Процух, Федух;*

-ух-а: *Галюха, Катюха, Маруха* (характерний для утворення прізвищ від жіночих імен);

-ушк-о: *Андрушко, Галушко, Павлушко, Петрушко, Якушко.*

Отже, для словотвору українських прізвищ характерні морфологічний та лексико-семантичний способи. Серед проаналізованих прізвищ 76% утворено за допомогою морфологічного способу, і лише 24% – за допомогою лексико-семантичного. Найпродуктивніші суфікси для творення прізвищ від власних особових назв – *-ук / -юк / -чук, -енко, -евич / -ович, -ів / -їв / -ев / -ов*. Менш продуктивні форманти *-ськ, -ин, -ик, -ич, -ець*. Найчастіше твірними основами для українських прізвищ ставали чоловічі імена (88%), що зумовлено статусом батька в суспільстві в той період, коли почали формуватися прізвища. Серед чоловічих імен як твірні більш поширені християнські імена (90,3%), менш частотні давні слов'янські антропоніми (близько 10%). Від повних форм імен утворено 39% прізвищ, від варіантів імен – 61%.

РОЗДІЛ 3. СЛОВОТВІРНІ ТИПИ СУЧАСНИХ ПОЛЬСЬКИХ ПРІЗВИЩ, ПОХІДНИХ ВІД ВЛАСНИХ ОСОБОВИХ НАЗВ

3.1. Прізвища, утворені суфіксальним способом

Словотвірний тип прізвищ із суфіксами *-icz*, *-owicz*, *-ewicz*. За походженням, це східнослов'янські форманти. М. Мордань зазначає, що особи, які використовували антропоніми із цими суфіксами для ідентифікації посідали високе соціальне становище у Московському князівстві. Про поширення таких назв у середовищі привілейованої верстви свідчить адміністративна заборона їх уживання для номінації людей нижчих прошарків суспільства [6, с. 444]. У Великому князівстві Литовському таких обмежень не було, бояри, селяни і міщани однаковою мірою користувалися прізвищевими назвами із суфіксами *-icz*, *-owicz*, *-ewicz* [15, с. 343]. Є. Вольнич-Павловська зазначає, що стереотип так званого буржуазного прізвища на *-owicz*, *-ewicz* сформувався, ймовірно, лише в XVII–XVIII століттях під впливом варшавської номенклатури. До того утворення із цим формантом використовували для формування прізвищевих назв усіх прошарків суспільства [14, с. 273].

Для польської мови характерні патронімні утворення *-owic* / *-ewic* [1, с. 56]. Зміна кінцевого приголосного *s* на *cz* зумовлена впливом української та білоруської мов.

Щодо семантики цього суфікса, то зазвичай він указував на родинні стосунки і приєднувався до найменування сина, похідного від особового імені батька. Закономірно, що саме прізвища, утворені за цією словотвірною моделлю, найчастотніші з-поміж проаналізованих.

Найпродуктивнішими твірними основами для цих прізвищ були повні форми християнських чоловічих імен. Найуживаніші серед них – назви із формантом *-owicz*: *Abram* → *Abramowicz*, *Adam* → *Adamowicz*, *Aleksandr* → *Aleksandrowicz*, *Artiem* → *Artiemowicz*, *Artymowicz*, *Daniel* → *Danielowicz*, *Dawid* → *Dawidowicz*, *Filon* → *Filonowicz*, *Jan* → *Janowicz*, *Jarema* → *Jarenowicz*, *Józef* → *Józefowicz*, *Fedor* → *Fedorowicz*, *Gierman* → *Giermanowicz*, *Karło* →

Karłowicz, Karpo → Karpowicz, Klement → Klementowicz, Leon → Leonowicz, Marcin → Marcinowicz, Naum → Naumowicz, Nikon → Nikonowicz, Pawło → Pawłowicz, Piotro → Piotrowicz, Roman → Romanowicz, Samson → Samsonowicz, Sylwestr → Sylwestrowicz, Szymon → Szymonowicz, Trojan → Trojanowicz, Wacław → Wacławowicz.

Менш продуктивні прізвища із суфіксом *-ewicz*, який приєднувався до повних форм християнських чоловічих імен: *Franciszkiewicz, Łukaszewicz, Markiewicz, Michalewicz, Nazarewicz.*

Прізвища такого дериваційного типу могли бути утворені й від варіантів чоловічих імен із суфіксом *-k*: *→ Pańko → Pańkiewicz, Jurko → Jurkiewicz.*

Від жіночих християнських імен утворено такі прізвища: *Hanna → Hanuszka → Hanuszkiewicz, Pelagia → Pelagiewicz.*

Давні дохристиянські імена також ставали твірними основами для прізвищ цього типу, наприклад:

-icz: Myślabor → Mysław → Mysłowicz;

-owicz: Bożeciech → Bozentowicz, Brodzisław → Brodowicz, Ciechosław → Ciechowicz, Niemir → Niemirowicz, Prosimir → Prosyłowicz;

-ewicz: Pakosław → Pachlewicz, Sobiesław → Soboniewicz.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом *-ew-a* / *-ow-a*. За його допомогою утворювали прізвища від власних особових імен.

Від повних чоловічих імен християнського походження утворено такі прізвища: *Afanasij → Afanasijew, Aleksiej → Aleksiejew, Andrzej → Andrzejew, Borris → Borrisow, Charyton → Charytonow, Iwan → Iwanow, Jelisiej → Jelisiejew, Jewstafij → Jewstafiew, Kyrył → Kyryłow, Makar → Makarow, Matwiej → Matwiejew, Michajło → Michajłow, Miron → Mironow, Nikonor → Nikonorow, Pawło → Pawłow, Siergiej → Siergiejew, Spirydon → Spirydonow, Szczepan → Szczepanow, Fedor → Fedorow.* Менш продуктивні як твірні основи варіанти чоловічих: *Jacek → Jacyck → Jacyckow, Petro → Pietrysz → Pietryszow, Szymon → Szymonko → Szymankow.*

Твірною основою для таких прізвищ могли бути патроніми із суфіксом *-icz*, наприклад: *Daszkiewicz → Daszkiewiczow, Fedorowicz → Fedorowiczow,*

Kasprowicz → *Kasprowiczow*, *Kosmalewicz* → *Kosmalewiczow*, *Pańkiewicz* → *Pańkiewiczow*, *Szczepanowicz* → *Szczepanowiczow*, *Suprowicz* → *Suprowiczow*, *Urbanowicz* → *Urbanowiczow*, *Woitowicz* → *Woytowiczow*.

Серед проаналізованих виявлено прізвища цього словотвірного типу, утворені від чоловічих давніх слов'янських імен: *Bohowyd* → *Bochowydow*, *Jaczemir* → *Jacyckow*, *Władimir* → *Władimirow*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом -own-a. Формант -own-a вказує на належність дочки до батька. Найпродуктивнішими для творення прізвищ цього типу були патроніми із суфіксом -icz, утворені від повних чоловічих християнських імена та їхніх варіантів: *Daszkiewicz* → *Daszkiewiczowna*, *Fedorowicz* → *Fedorowiczowna*, *Jurkiewicz* → *Jurkiewiczowna*.

Рідше твірними основами ставали особові імена та їхні варіанти, наприклад: *Andrzej* → *Andryczko* → *Andryczkowna*, *Sawa* → *Sawko* → *Sawkowna*.

Твірними основами для таких прізвищ цього типу могли також бути давні слов'янські чоловічі імена: *Bogdan* → *Bogdanowna*, *Bogusław* → *Boguszowna*, *Brodzislaw* → *Brodowna*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксами -ak, -czak. Цей формант виконував патроніміну функцію, починаючи із XVI ст. [3, с. 40]. До цього типу також відносимо прізвища з розширеним суфіксом -czak, утворені від імен. Іноді складно з'ясувати, коли суфікс -czak приєднувався до початкової форми імені, а коли – до демінутива. К. Римут зауважував, що особових назв, які містять одразу два суфікси, у нашому разі -cz- і -ak, дуже багато. Тому часто стирається межа між цими двома формантами, що спричиняє їх злиття [8, с. 23].

Твірним основами для таких прізвищ ставали повні форми чоловічих християнських імен, наприклад: *Abram* → *Abramiak*, *Adam* → *Adamczak*, *Adamiak*, *Andrzej* → *Andrzejak*, *Karol* → *Karolak*, *Karolczak*, *Marcin* → *Marciniak*, *Martyn* → *Martynak*, *Pawlo* → *Pawlak*. Прізвища цього словотвірного типу також утворювали від варіантів таких імен: *Andrusza* → *Andruszak*, *Jura* → *Jurczak*, *Fedia* → *Fedak*, *Hrynia* → *Hryniak*, *Pietrus* → *Pietrusiak*, *Tyma* → *Tymczak*, *Sawa* → *Sawczak*, *Wasia* → *Wasiak*.

В основі деяких прізвищ зазначеного дериваційного типу – варіанти жіночих імен, наприклад: *Baścia* → *Baściak*, *Lucia* → *Luciak*, *Maryna* → *Maryniak*, *Mania* → *Mańczak*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксами -uk / -czuk. Патронімна функція закріпилася за цим суфіксом у XVIII ст. Територіально прізвища такого словотвірного типу були поширені на Підляшші та в західній частині Полісся. Ці утворення сформувалися під впливом східнослов'янських діалектів, для етнічних територій Польщі вони нехарактерні [13, с. 284].

Продуктивними твірними основами цього словотвірного типу ставали повні форми чоловічих християнських імен: *Abram* → *Abramczuk*, *Adam* → *Adamczuk*, *Aleksej* → *Aleksejczuk*, *Andrzej* → *Andrejczuk*, *Andrzejuk*, *Antoń* → *Antończuk*, *Arsen* → *Arsenczuk*, *Artem* → *Artemiuk*, *Grygorij* → *Grygorczuk*, *Daniel* → *Danielczuk*, *Danilo* → *Danilczuk*, *Dawid* → *Dawidczuk*, *Fiedor* → *Fiedorczuk*, *Konoń* → *Konończuk*, *Łukasz* → *Łukaszczuk*, *Makar* → *Makarczuk*, *Maksim* → *Maksimczuk*, *Marcin* → *Marcinczuk*, *Matwiej* → *Matwiejczuk*, *Roman* → *Romańczuk*, *Stefan* → *Stefańczuk*.

Серед проаналізованих зафіксовано менше прізвищ, які утворені за допомогою цього суфікса від варіантів чоловічих імен: *Andruszko* → *Andruszczuk*, *Antoszko* → *Antoszczuk*, *Maciej* → *Maciejczuk*, *Mosiej* → *Mosiejczuk*. Прізвища цього словотвірного типу, утворені від жіночих імен та їхніх варіантів, менш поширені, наприклад: *Malania* → *Malaszka* → *Malaszczyk*, *Maryńa* → *Maryńczuk*, *Maryna* → *Marysz* → *Maryszczuk*, *Malania* → *Melania* → *Melańczuk*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом -in / -yn. Цей присвійний суфікс східнослов'янський за походженням. Про це свідчить його поширення в тих регіонах, де проживають східні слов'яни. Суфікс -in / -yn приєднувався до повних форм чоловічих християнських імен, наприклад: *Kuźma* → *Kuźmin*, *Nikita* → *Nikitin*. Найпродуктивнішими твірними основами для таких прізвищ були варіанти чоловічих християнських імен: *Alosza* → *Aloszyn*, *Awierko* → *Awierkin*, *Jurko* → *Jurkin*, *Kostia* → *Kostin*, *Miszka* → *Miszkin*, *Sawa* → *Sawin*, *Oleksi* → *Oleksyn*.

Малопродуктивні як твірні основи для таких прізвищ жіночі імена. Ми зафіксували лише два прізвища такого типу: *Galka* → *Galkin*, *Katiusza* → *Katiuszyn*, *Nika* → *Nikin*, *Palasza* → *Palaszyn*, *Parasia* → *Parasyn*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом -iszyn / -yszyn. За допомогою цього форманта утворювали прізвища від жіночих назв із суфіксом -uch(a). За походженням це український суфікс. Найімовірніше, прізвища із цим формантом запозичені з української мови. Наведемо приклади таких прізвищ: *Fiedorycha* → *Fiedoryszyn*, *Hryncycha* → *Hrynczyszyn*, *Jakubycha* → *Jakubiszyn*, *Janycha* → *Janiszyn*, *Jeremycha* → *Jeremiszyn*, *Kurylycha* → *Kuryliszyn*, *Tymczycha* → *Tymczyszyn*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом -enko, -eńko. Ю. К. Редько зауважував, що цей словотвірний тип найхарактерніший для українських прізвищ, тому, якщо вони і трапляються в інослов'янській антропоніміці, це, найімовірніше, запозичення з української мови [36, с. 37].

Ми зафіксували такі прізвища цього типу від повних чоловічих християнських імен: *Demid* → *Demidenko*, *Karpo* → *Karpienko*, *Ławrin* → *Ławrinenko*, *Marko* → *Marczenko*. Від варіантів таких імен утворено прізвища: *Iwan* → *Iwanko* → *Iwanczenko*, *Tymofij* → *Timko* → *Timczenko*, *Tichon* → *Tiszko* → *Tiszczenko*. Жіночі прізвища такого типу в українській мові не відмінюємо, а в польській мові такі прізвища часто зазнають ускладнення суфіксом -ow-a: *Afanasenkowa*, *Demidenkowa*, *Iwanczenkowa*, *Marczenkowa*, *Petrenkowa*, *Fiedorenkowa*.

Словотвірний тип прізвищ із суфіксом -uszko. Це складний суфікс, утворений злиттям двох морфем: -uch / -usz і -ko [13, с. 109]. Спершу він виконував функцію зменшено-пестливого форманта, а згодом почав виражати патронімність.

Ця словотвірна модель малопродуктивна, тому кількість таких прізвищ невелика. Твірними основами для таких прізвищ були повні форми чоловічих християнських імен, наприклад: *Adam* → *Adamuszko*, *Dmitr* → *Dmitruszko*, *Iwan* → *Iwanuszko*, *Jan* → *Januszko*, *Karpo* → *Karpuszko*, *Michał* → *Michałuszko*,

Mikoła → Mikołuszko, Pawło → Pawłuszko, Pietro → Pietruszko, Roman → Romanuszko, Wasil → Wasiluszko.

Прізвища цього словотвірного типу могли бути мотивовані й варіантами чоловічих християнських, наприклад: *Awierij → Awier → Awieruszko, Ihnatij → Hnat → Hnatuszko, Klimentij → Klim → Klimuszko, Kostia → Kostiuszko, Mojsiej → Misiej → Mijsiuszko, Michał → Michajło → Michajłuszko, Ammon → Monia → Moniuszko, Fieodor → Fiedzia → Fiedziuszko.* Серед проаналізованих прізвищ не виявлено утворень, похідних від жіночих особових імен та їхніх варіантів.

Прізвища польської мови, утворені морфологічним способом, так само як і українські, представлені лише суфіксальними формами. Найпродуктивнішими словотвірними моделями є утворення з формантами *-icz, -owicz, -ewicz, -ak, -czak, -ew-a / -ow-a.* Менш продуктивні деривати із суфіксами *-uszko, -in / -yn, -iszyn / -yszyn, -own-a.* Твірними основами для польських прізвищ, як і українських, найчастіше ставали чоловічі імена (93%). Серед чоловічих переважають імена християнського походження (91%), давньослов'янські становлять значно меншу частину. Повні імена були твірними основами в 54% проаналізованих прізвищ, варіанти імен – в 45, 6%.

3.2. Прізвища, утворені лексико-семантичним способом

3.2.1. Прізвища, утворені від повних форм особових імен

Виникнення прізвищ, утворених лексико-семантичним способом, відбувалося способом перенесення повних або скорочених форм імен. Зміна функції імені на функцію прізвища супроводжувалася суфіксацією.

Перехід імені в прізвище був зумовлений різними факторами. Найчастіше прізвищем ставало ім'я, яке найкраще ідентифікувало особу в навколишньому середовищі. Наприклад, якщо у певній місцевості був господар, якого звали *Охрім*, то його ім'я переходило на дітей як прізвищева назва. Закріплення певного імені як прізвища було зумовлене також статусом і престижем його власника серед певної громади.

На думку К. Римута, перехід особових імен у клас прізвищ був спричинений юридичним фактором, коли ім'я батька повинно було стояти поряд з іменем дитини [8, с. 45]. Цю думку підтримують також польські дослідники З. Калета [3, с. 52–53] й Е. Рудницька-Фіра [7, с. 113]. Так сформувалася дволексемна антропонімна формула на зразок *Andrzej Filimon*, у якій ім'я батька можна розглядати як безсуфіксне патронімне утворення прізвищевих типу.

Перший тип польських прізвищ, утворених лексико-семантичним способом, – це ті, які утворені від повних форм християнських чоловічих імен (77,9%): *Abram, Adam, Albert, Aleksander, Andrzej, Ambroży, Augustyn, Barabasz, Bazyl, Bernard, Chariton, Daniel, Dawid, Dominik, Donat, Eliaz, Eugeniusz, Filip, Flor, Florian, Gabriel, Gustaw, Hubert, Idzi, Judasz, Klemens, Krzysztof, Łazarz, Łucjan, Łukasz, Maciej, Marcjan, Otto, Pabjan, Panfil, Piotr, Prokop, Rafał, Roman, Salomon, Seweryn, Stefan, Suprun, Szczepan, Tadeusz, Tomasz, Uliasz, Urban, Wiktor, Wilhelm, Zygmunt*; та від повних жіночих імен: *Dorota, Justyna, Klara, Magda*.

Наведені імена, які використовували для утворення прізвищ, мають єврейське або греко-латинське походження. Проте ми натрапили ще й на імена германського походження, наприклад: *Arnold, German, Frydrych, Roch*. Ці імена вміщено у літургійний календар завдяки святим Середньовіччя, які мали такі особові назви. Вони поширені серед римо-католиків, а от для християн православного обряду такі антропоніми нехарактерні.

У цій групі наявні також прізвища, утворені від повних форм слов'янських імен(20%): *Bogdan, Bogumił, Bogusław, Bohdan, Domurat, Dziewit, Mirosław, Nawój, Niemier, Sambor, Ścibor, Świerad, Waclaw, Więclaw, Wojciech, Wojslaw, Zbylut*. Досить велику кількість прізвищ, утворених від цих імен, можна пояснити тим, що вони були рідкісні й добре реалізовували одну з основних функцій прізвища – ідентифікаційну.

Отже, повні варіанти імен найчастіше переходили в клас прізвищ, коли могли найкраще ідентифікувати людину в суспільстві. Найчастіше такі імена були рідкісними. Найпродуктивнішими в цій словотвірній моделі стали чоловічі імена християнського походження (77,9%). Твірні давні слов'янські антропоніми становлять лише 20%.

3.2.2. Прізвища, утворені від варіантів особових імен

Як відомо, метрики відображають переважно написання якогось одного варіанта того самого імені для всіх його власників. У побутовому ж мовленні функціонували різні антропонімні варіанти. Так зручніше було ідентифікувати особу.

На думку Н. Вирсти, імена, особливо християнського походження, не були виразними прізвищевими знаками і тому потребували словотвірної деривації. У польській мові до різних варіантів особових імен найчастіше приєднувалися суфікси *-ek, -ik, -ak*, а також понад 100 інших формантів [20, с. 402]

Окремий тип польських прізвищ становлять назви, похідні від християнських імен зі зменшено-пестливими та згрубілими суфіксами. Найпродуктивнішою моделлю таких антропонімів є утворення з формантом *-ek*: *Bartek, Borek, Bronek, Danek, Gosiek, Franek, Janek, Kasperek, Kostek, Marcinek, Michalek, Pawelek, Romek, Szymonek, Waniek, Witek, Wojtek*.

До іншого дериваційного типу належать імена, утворені за допомогою суфікса середнього роду *-k-o*: *Daniłko, Danko, Janko, Jurko, Pawełko, Tomeczko, Wasilko*.

Чимало варіантів особових імен оформлені менш продуктивними суфіксами:

а) які приєднувався до жіночих імен:

-ic-a: *Pawlica, Tomica*;

-k-a: *Bronka, Hryszka, Januszka, Stefka*;

-ul-a: *Pietrula*;

б) які приєднувалися до чоловічих імен:

-osz: *Jankosz, Łukosz, Mikosz, Tomasz*;

-(u)ch: *Januch, Jędruch, Zych*;

-ut: *Mikut*;

-yś: *Bartuś, Urbuś*.

Серед проаналізованих виявлено також прізвища, утворені від давніх слов'янських імен за допомогою зменшено-пестливих і згрубілих суфіксів, наприклад:

-ach: *Jarosław → Jarach, Stanisław → Stach*;

-ek: *Borek* (цей варіант міг походити від багатьох імен, зокрема від *Borzymir, Borzygniew, Borzysław*), *Stanisław → Staszek, Stanek, Staniek, Więcesław → Więcek*;

-yl: *Gorzysław → Gorzyl*.

Значну групу становлять прізвища, утворені від усічених форм християнських імен. Найчастотніші прізвища, у твірних основах яких усічено кінцеву частину (апокопа), наприклад:

- від чоловічих імен – *Bartłomiej* → *Bart*, *Behnard* → *Behn*, *Dominik* → *Domin*, *Filimon* → *Filim*, *Franciszek* → *Franc*, *Gerasim* → *Geras*, *Ledwig* → *Led*, *Weinhardt* → *Wein*;

- від жіночих імен – *Othylia* → *Oth*;

Малочастотні прізвища з усіченою середньою частиною (синкопа): *August* → *Aust*. Афреза, тобто усічення початкової частини, характерна для таких утворень:

- від жіночих імен – *Aloisa* → *Loisa*, *Elzbieta* → *Bieta*, *Elfryda* → *Fryda*, *Greta* → *Gretka* → *Retka*;

- від чоловічих імен – *Tomasz* → *Tomaszko* → *Maszko*.

Варіанти давніх слов'янських імен також переходили у клас прізвищ (18%), наприклад: *Bodzis*, *Bolek*, *Borz*, *Chwalisz*, *Kazik*, *Miłosz*, *Mirek*, *Jarek*, *Radek*, *Stach*, *Stanisz*, *Staszek*, *Staś*.

Отже, лексико-семантичний спосіб словотворення польських прізвищ представлений дериваційними моделями з твірними основами – повними іменами та їхніми варіантами. Кількість прізвищ, утворена від повних форм імен (49%) приблизно така ж, як і кількість тих, що утворені від варіантів імен (51%). Прізвища, похідні від християнських імен, більш поширені. Найпродуктивнішими твірними основами в цій словотвірній моделі були християнські чоловічі імена різної структури. Найчастіше в клас прізвищ переходили імена із суфіксами *-ek*, *-k-o*.

Таким чином, польські прізвища, як і українські, були утворені двома способами: морфологічним (суфіксальним) – 63%; і лексико-семантичним – 37%. Найпродуктивнішими суфіксальними типами є утворення з формантами *-ak*, *-czak*, *-ew-a* / *-ow-a*, *-icz*, *-owicz*, *-ewicz*; менш продуктивні деривати із суфіксами *-in* / *-yn*, *-iszyn* / *-yszyn*, *-own-a*, *-usko*. Для польських прізвищ, утворених морфологічним способом, характерними твірними основами, як і в українській мові, є чоловічі імена (93%). Серед чоловічих переважають особові назви християнського походження (91%), давньослов'янські становлять значно меншу частину. Повні форми імен стали твірними основами для 54% прізвищ, варіанти антропонімів – для 45, 6%. Прізвища, утворені лексико-семантичним

способом представлені меншою частиною. Найпродуктивнішими твірними основами в цій словотвірній моделі були чоловічі імена християнського походження (77,9%), давні слов'янські антропоніми становлять лише 20%.

ВИСНОВКИ

В онімному просторі кожної мови основне місце посідають антропоніми, передусім імена та прізвища. Прізвище – це асемантична одиниця, для якої характерні юридична обов’язковість, родинна спадковість, часова стабільність, мінімальне звукове варіювання й максимальна індивідуалізація.

В українській антропоніміці було чимало спроб окреслити точне визначення терміна *прізвище*. Найґрунтовнішою вважаємо дефініцію М. Л. Худаша, у якій враховано всі ознаки цього класу антропонімів. Опираючись на його думку, доходимо висновку, що прізвище – це набуте відразу після народження від батька або (у передбачених законом випадках) матері офіційно закріплене за конкретним родом незмінне спадкове найменування особи, яке під час реєстрування шлюбу переходить від чоловіка до дружини або навпаки і в офіційній практиці називання в обов’язковому порядку додане до власного імені й назви по батькові. Поряд із терміном *прізвище* також уживають поняття *прізвищева назва*, яким характеризують утворення до часу їх офіційного закріплення в документах як прізвищ.

Прізвища в слов’янських мовах виникли неодночасно. Спочатку цей клас антропонімів з’явився в соціальної верхівки, представники якої передусім потребували таких особових назв, що підтверджували б їхнє походження, а також давали б змогу передати дітям майно у спадок. Про усталення прізвищ можна говорити лише після закріплення їх у юридичних документах на законодавчому рівні. Важливо розрізняти три етапи у формуванні прізвищ: поява, усталення і закріплення прізвищ. Період закріплення прізвищ і в Україні, і в Польщі припав на той час, коли ці країни були поділені між двома державами – Австрійською (згодом Австро-Угорською) та Російською імперіями. Тому закріплення прізвищ потрібно пов’язувати з нормативними актами саме цих держав. В Австро-Угорській імперії – це патент цісаря Франциска І (1805 р.), у якому зазначалось, що кожен житель країни повинен мати власне прізвище. У Російській імперії – це «Новий цивільний кодекс» (1826 р.), який регулював уживання прізвищ.

Для словотвору українських прізвищ характерні морфологічний та лексико-семантичний способи. Серед проаналізованих українських прізвищ 76% назв утворено за допомогою морфологічного (суфіксального) способу, і лише 24% – за допомогою лексико-семантичного. Найпродуктивнішими суфіксами для творення прізвищ від власних особових назв є *-ук / -юк / -чук, -енко, -евич / -ович, -ів / -їв / -ев / -ов*. Менш продуктивні форманти *-ин, -ик, -ич, -ець, -овець*. Найчастіше твірними основами для українських прізвищ ставали чоловічі імена (88%), що зумовлено статусом батька в суспільстві в той період, коли відбувалося становлення цього класу антропонімів. Серед чоловічих імен більш продуктивні християнські імена (90,3%), менш частотні – давні слов'янські антропоніми (близько 10%). Від повних форм імен утворено 39% прізвищ, від варіантів імен – 61% прізвищ.

Словотвір польських прізвищ, як і українських, представлений двома способами: морфологічним (суфіксальним) (63%) і лексико-семантичним (37%). Найпродуктивнішими суфіксальними моделями є утворення із суфіксами *-icz, -owicz, -ewicz, -ak, -czak, -ew-a / -ow-a*, менш продуктивні деривати із суфіксами *-uszko, -in / -yn, -iszyn / -yszyn, -own-a*. Для суфіксального типу прізвищ характерними твірними основами, як і в українській мові, є чоловічі імена (93%). Серед чоловічих переважають імена християнського походження (91%), давньослов'янські антропоніми становлять значно меншу частину. Повні форми імен ставали твірними основами для 54% проаналізованих прізвищ, варіанти антропонімів – для 45, 6%. Прізвища, утворені лексико-семантичним способом представлені меншою частиною, найпродуктивнішими у цій словотвірній моделі були чоловічі імена християнського походження (77,9%), а давні слов'янські антропоніми становлять лише 20%.

Отже, словотвірна структура українських і польських має багато спільного. В обох мовах для творення цього класу антропонімів переважає морфологічний (суфіксальний) спосіб. Щоправда, у польській мові відсоток суфіксальних утворень трохи менший. Найпродуктивнішими суфіксальними моделями українських прізвищ є деривати з формантами *-ук / -юк / -чук* від

повних форм імен та із суфіксом *-енко* від варіантів особових імен; у польській мові найпродуктивніші утворення із суфіксами *-icz* / *-owicz* / *-ewicz*. Найчастіше твірними основами *і* для українських, *і* для польських прізвищ ставали повні форми та варіанти чоловічих імен християнського походження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Cieřlikowa A. Derywacja paradygmatyczna w staropolskiej antroponimii. Kraków, 1991. 157 s.
2. Grzybowski S. Nazwisko i jego stałość jako elementy identyfikacji osoby w dawnym prawie polskim. *Onomastica*. 1957. R. III. Z. 2. S. 483–514.
3. Kaleta Z. Nazwisko w kulturze polskiej. *Prace slawistyczne* (PAN, Instytut Slawistyki) 107. Warszawa, 1998. 225 s.
4. Kuraszkiewicz W. Nazwiska na -owic w Warszawie XV–XVI w. // *Język Polski*. 1951. T. XXXI. S. 23–29.
5. Matuszewski J. Polskie nazwisko szlacheckie. Łódź , Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 1975. 163 s..
6. Mordań M. O niektórych mniej popularnych modelach nazwisk odimiennych na Podlasiu (Bielsk Podlaski, Hajnówka, Siemiatycze). *Linguodidactica*, 2018. S. 125–142
7. Rudnicka-Fira E. Antroponimia Krakowa od XVI do XVIII wieku. Proces kształtowania się nazwiska. Katowice, 2004. 608 s.
8. Rymut K. Nazwiska polaków. Słownik historyczno-etymologiczny: W 2 tomach. Kraków, 1999. T. 1. 504 s.
9. Skowronek K. Współczesne nazwisko polskie. Studium statystyczno-kognitywne. Kraków, 2001. 219 s.
10. Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe. Cz. I–II. Wrocław etc., 1974, 239 s.
11. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański / pod red. F. Sławskiego. Wrocław etc., 1974–1979. T. 1–3.
12. Szulowska W., Wolnicz-Pawłowska E. Antroponimia polaska na Kresach Południowo-Wschodnich XV–XIX wieku. Warszawa, 1998.
13. Tichoniuk B. Antroponimia południowej Białostoczczyzny w XVI wieku. Opole, 1988. 122 s.

14. Wolnicz-Pawłowska E. Czy istnieje polskie nazwisko mieszczańskie? Miasto w perspektywie onomastyki i historii / red. I. Sarnowska-Giefing i M. Graf. Poznań, 2010. S. 269–278.
15. Złotkowski P. Nazwy osobowe szlachty podlaskiej z formantem -icz, -owicz, -ewicz w XV–XVII wieku // *Studia Slawistyczne 1. Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych* / red. Z. Abramowicz, L. Dacewicz. Białystok, 1999. S. 343–358.
16. Бевзенко С. П. Словотворчі типи українських прізвищ східного Поділля в XVII ст.. *Друга республіканська ономастична нарада*. К., 1962. С. 139–141.
17. Бірила М. В. Білоруські антропонімії назви і їх відношення до антропонімії назв інших народів. Мінськ, 1963.
18. Близнюк Б. Гуцульські прізвища, в основах яких відображені автохтонні власні особові імена. *Наукові записки тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія Мовознавство*. Тернопіль, 1999. Вип. II. С. 117–128.
19. Вербич С. О. Українська ономастика: перспективи розвитку. *Українська мова*. 2010. №3, С. 73–80.
20. Вирста Н. Прізвища Покуття, омонімії з суфіксальними варіантами чоловічих християнських імен. *Наукові записки*. Кіровоград, 2010. Вип. 89 (3). С. 400–408.
21. Горпинич В.О. Прізвища Степової України. Дніпропетровськ, 2000. 404 с.
22. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ, 1958. 300 с.
23. Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст.: монографія. К., 2003. 168 с.
24. Желєзняк І.М. До історії українських прізвищ. *Мовознавство*. 1976. №5. С. 65–72.
25. Жовтобрюх М. А. Про термін прізвище. *Мовознавство*. 1969. № 4. С. 82–86.
26. Карпенко Ю. О. Реєстри Війська Запорізького і проблема постановки українських прізвищ // Питання історичної ономастики. К., 1994. С. 182–201.

27. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. Київ, 1984. 152 с.
28. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини. Київ, 2004. 197 с.
29. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища. Київ, 1990. 47 с.
30. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 1999. 344 с.
31. Неділько О. Д. Про утворення українських прізвищ. *Українська мова і література в школі*. 1967. №9. С. 19–26.
32. Німчук В. В. Українські прізвища з суфіксами -ук, -чук та етимологічно споріднені утворення. *Українська діалектологія та ономастика: Збірник статей*. К., 1964. С. 194–210
33. Осташ Р. І. Суфікс -к-о в українській антропонімії першої половини XVII ст.: лінгвогеографічний погляд. *Мова в часі і просторі. Діалектологічні студії*. Львів, 2003. С. 84–110.
34. Панцьо С. Є. Антропонімія Лемківщини: монографія. Тернопіль, 1995. 344 с.
35. Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах: монографія. Вид. 2-ге, доп. і переробл. Ужгород, 2012. 344 с.
36. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. К., 1966. 214 с.
37. Сімович В. Як наголошувати наші прізвища на –енко. *Onomastica*. Мовознавчі статті (антропонімія). Вінніпег, 1967. № 4. С. 145–156
38. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. К., 1958. Т. 3.
39. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка. 1970 –1980.
40. Слюсар О. Антропонімікон Буковини кінця XVIII–XIX ст. (на матеріалі метричних книг римо-католицької парафії міста Чернівці 1777–1869 р.) // *Studia Slavistica*. Вип. 9: Ономастика. Антропонімія. Ужгород, 2009. С. 79 – 83.
41. Суперанская А. В., Суслова А. В. Современные русские фамилии. М., 1984. 176 с.

42. Сухомлин І. Д. Українські чоловічі прізвища старої Полтащини з суфіксом -енко (На матеріалі Полтавських актових книг XVII століття). *Питання топоніміки та ономастики: матеріали I респ. наради з питань топоніміки та ономастики*. К., 1962. С. 119–131.

43. Ткаченко О. Б. Українські прізвища з суфіксом -енко та споріднені утворення (Питання походження). *Слов'янське мовознавство*. 1958. Т. 2. С. 38–53.

44. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К., 2004.

45. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів, 2001. 371 с.

46. Худаш М. Л. До питання класифікації прізвищевих назв // З історії української лексикології / Відп. ред. Д.Г. Гринчишин. К., 1980. С. 96–160.

47. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. К., 1977. 236 с.

48. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: монографія. Ужгород, 2008. 672 с.

49. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005. 701 с.

50. Ющишина О. М. Прізвищеві назви і прізвища Центральної Хмельниччини XVII–XXI ст. // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. Вінниця, 2019. 292 с.